

СРЂАН НОВАКОВИЋ

ГРЦИ, СРБИ И СЛОМ РУСИЈЕ

**НИКОНОВЕ ГРЧКЕ РЕФОРМЕ У
РУСИЈИ XVII ВЕКА**

Београд, 2020.

Срђан Новаковић

ГРЦИ, СРБИ И СЛОМ РУСИЈЕ

НИКОНОВЕ ГРЧКЕ РЕФОРМЕ У РУСИЈИ XVII ВЕКА

Срђан Новаковић
ГРЦИ, СРБИ И СЛОМ РУСИЈЕ

Ауторско издање

Рецензенти:
др Илија Петровић
др Иван Пајовић

Штампа:
Донат Граф

Тираж:
300

ДИСТРИБУЦИЈА И ПРОДАЈА:
064 3433854
novak@tiscali.it

ФАНАР ПРОТИВ СРБА И РУСА

Када је, 1620/1621. године, на светогорском Сабору у Кареји убијен владика Висарион (највероватније Србин), писац Пролога стиховног, хиландарски монах Сава означио је убице као „неверне Грке”. У време цариградског патријарха Партенија II, када се води позната парница око крштенија, неки србски монах је записао да су „лукави Грци” спалили московске књиге на Кареји, затворили у тамницу и глобили духовника Дамаскина, попа Романа и њиховог ученика Захарију и тиме свим Србима и Бугарима учинили „велије безчестије”.¹ Пахомије Влах, преписивач у скиту Свете Ане, оставио је око 1647. године запис у којем је заклињао влашке монахе да се никако не мешају са „проклетим Грцима”, јер им неће бити опроштено пошто су, према речима апостола Павла, Грци „зле звери, увек лажљиви, непоштени и немилостиви”. Додао је да је својевремено Свети Сава у Хиландару поступао на исти начин, жалећи се да и њему (Пахомију) сада Грци много досађују.² Колико је Свети Сава Србски био обавезна степеница на лествици духовних уздизања на Атосу, сведоче и многа руска житија, као оно преподобног Нила Сорског, затим житије преподобног Саве Вишерског-столпника, који је из Русије отишао на Свету Гору 1411. године, одакле се вратио у отаџбину са Законоправилом у рукама, које ће касније користити и архиепископ Васијан Рило (Свети Васијан Ростовски), свети муж којег ће по богословском образовању, красноречивости и начитаности прозвати „Демостеном” свога доба. Ипак, поред оваквих подвижника и светаца руских, у огромној земљи појављује се и страшна духовна куга – јерес жидовствујућих. Наиме, 1470. године у Новгороду се појављује Јеврејин по имену Шарија или Захарија, „оруђе ђавола”, који

¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Зборник СКА, Београд, 1902, бр. 1458.

² А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII век*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 104-106.

као познавалац природних наука, алхемије и магије, у дослуху са својим једноплеменицима Мојсијем Ханушом и Јосифом Шмојлом, привлачи велики број следбеника које врбује и од којих узима много новца. Јерес жидовска врбује и православне свештенике, Дионисија и Алексија, као и протопопа Софијског сабора, оца Гаврила. Ови јеретици су глумили кроткост и побожност, а у тајности су ширили злословље по дворским одајама, јер „у организацији секте жидовствујућих много је сличности са будућом масонеријом: строга конспирација, проникнуће у више слојеве власти и духовништва, ритуал који подразумева изругивање над светињама”.³ Епископ новгородски Генадије раскринка много ових подмуклих јеретика, похапси вође а заблуделима наложи тешке епитимије. Због ове јереси би сазван Сабор у Москви 1490. године, који је проклео секташе и јеретике, а најупорније је успео да приведе правди и казни: Дионисије је полудео и умро, а Алексије је био ухапшен и погубљен.

Ипак, јерес се само повукла у дубоко подземље, а они који су тобоже принели покајање, наставили су да шире своје бешћашће по околини. Исмевали су хришћанске догмате, оповргавали Исуса Христа као месију, нису веровали у васкрсење Христово и у васкрсење мртвих, нису поштовали Пресвету Богомајку, свете, иконе, мошти, нису признавали евхаристију и свете тајне, оповргавали су истину о оваплоћењу Сина Божијег, прихватили су само Стари Завет а одбацивали Нови Завет, празновали су Пасху по јудејским обичајима и календару, одбацивали су постове и православно монаштво.⁴ На сузбијању ове куге подиже се и преподобни Јосиф Волоцки који позва световне власти да строго казне „одступнике од православља и јеретике који прелешћују јеретичким учењима”. Овоме се супротставио низ игумана руских манастира, од којих су неки тајно исповедали јерес, као аримандрит

³ О. А. Платонов.

⁴ Гроф М. В. Толстој, *Фрагменти из историје руске православне цркве*, Епархија Далматинска, Шибеник, 2017, стр. 291.

Касијан из Јуревског манастира, тражећи милосрђе према јеретичима уколико принесу искрено покајање. Као одговор на то, преподобни Јосиф Волоцки пише своју чувену посланицу, у којој тврди да су многи од јеретика, иако су се притворно покајали, и даље наставили да шире злословље јеретичко, тако да се заиста више није могло рачунати на њихово искрено покајање. Видећи да им се не пише добро, архимандрит Касијан и његов моћни дворски заштитник Теодор Курицин избегоше у иностранство, али ту не беше крај ширењу јереси жидовствујућих, јер се са њима носио и велики цар Иван Грозни, чији је кум на крштењу био стогодишњи старац Јосифовског манастира Касијан „Боси” – сапосник преподобног Јосифа Волоцког.⁵ Али, вратимо се Светој Гори...

⁵ Непосредно пред крај живота, Грозни цар је примио монашки постриг, задобивши духовно име Јона. Био је владар који је, освојивши Казан, Астрахан и Сибир, пренео канско седиште у Москву, ујединивши Русију са Хордом – али под влашћу православног руског цара. Тиме је почео историјски московски период државности, „зачињала се камена Москва, зачињао се грозни цар Иван Васиљевич”. При Ивану се Русија дигла са колена и раширила плећа од Балтика до Сибира. Приликом ступања на престо Иван је наследио 2,8 милиона квадратних километара, а при крају његове владавине државна територија се увећала скоро два пута – до 5,4 милиона квадратних километара, нешто више од целокупног остатка Европе. За то исто време становништво је нарасло за 30–50% и износило је 10–12 милиона људи. Обуздавши бољарство и објединивши земље руске, Грозни се венчао на царство и примио титулу цара, једнаку императорској. Такво стање ствари озаконили су Цариградски патријарх и други јерарси Источне Цркве, који су у Ивану видели јединог заштитника Православне вере. Руска црква 1589. године постаје и званично призната пета патријаршија, уз Цариградску, Антиохијску, Александријску и Јерусалимску. Наследник Владимира Мономаха, Иван је био утемељитељ самодржавља, особене царске власти која није изабрана од народа, не иде од народа ка Богу, већ од Божје Милости ка народу, где је цар само Божји Помазаник – „Ми, скрушени Иван, цар и велики кнез целе Русије, по Божијој вољи а не по непостојаном људском хтењу”. Кроз Ивана Грозног је грмео Душан Силни, јер је он бранио исти принцип: „Ако због вашег немара, говори Грозни оцима Стоглавог Сабора, дође до неког кршења Божијих правила, ја с тим немам везе, и ви ћете одговарати пред Богом. Ако се ја вама будем противио супротно Божијим правилима, ви

Угледни хиландарски духовник старац Дамаскин морао је на Сабору одржаном 1650. године да се одрекне старог руског учења о крштењу са два прста и прихвати каноне Грчке (Фанарске) цркве. Изложен озбиљним претњама смрћу, сам је морао да баци у огањ руске књиге, а допао је и тамнице: „Шта више већ у XVII веку спалили су Грци на Св. Гори руске штампане књиге, које су биле исправније од њихових; те у мало да нису с њима жива спалили и једног Србина, старца Дамаскина, који се очајно бранио и није хтео да им изда један стари српски рукопис, који се с руским књигама тачно слагао“, посведочио је и историчар Радослав М. Грујић. Један од хиландараца оставио нам је запис о тим временима, када их је снашла „беда од лукаваго рода греческаго“ и када Грци „велика бешчашћа причинише Србима и Бугарима“. После четири године, руски изасланик Арсеније Суханов посетио је старца Дамаскина и детаљно се распитао о суђењу. Закључио

немојте ћутати о томе. Ако не послушам, запретите ми без икаквог страха, нека жива буде душа моја и нека непорочан буде православни хришћански закон и да се слави пресвето име Оца и Сина и Светога Духа“. За време Грозног се уводи крунисање у царски чин, а касније се уводи миропомазање и давање јерархијског степена, а сам цар је морао имати ум освећен благодаћу Светога Духа. Србски утицај на државну идеологију Руског Царства потврдио је цивилизацијску снагу србске средњовековне духовности и културе. Са Свете Горе, коју су Срби освојили у XIV веку, дували су ветрови правоверја и исихазма Светог Григорија Паламе, чија је дела одлично познавао и цар Иван Васиљевић: „Палама је Григорије, архиепископ Солуна, свети човек. Са њим су Латини имали многе расправе о Духу Светом, исти је са Марком Евгеником деловао заједно сагласно и објавили су овима рат“.

Цар Иван богато обдарује Хиландар и Пантелејмон и упућује султану Сулејману „царско слово“ како би манастире заштитио од превеликог данка, турског насиља и отимачине непријатељски настројених Грка. Већ марта 1556. године руски цар србске лозе посебном повељом поклања Хиландару опремљени двор у Москви, у Китај-граду, десно од Богојављенског манастира: „Хиландару на вечни поменак двор са свим присторјењима у новом граду Китају, с десне стране Богојављенског манастира поред устјушког двора“, као „почетак господства српског св. Саве и Симеона“, јер се „сви начелници српски изгубише“. Ово предивно подворје ће манастиру Хиландару доносити знатан приход следећих сто година.

је да су то Грци учинили „из мржње”, зато што је Дамаскин био од многих „поштован”, а „није био Грк него Србин”, додавши да би „Грци хтели да они свима владају”.⁶ Доступни извори указују на то да је Дамаскин био водећа личност словенског дела светогорске заједнице. О томе сведочи предговор Цветног триода, штампаног у Трговишту 1649. године. У њему се влашка кнегиња Јелена Басараба обраћа уваженом србском духовнику Дамаскину Хиландарцу бираним речима. Тада су Срби покривали епископске катедре Влашке и Молдавије, тако је митрополит Варлаам заузимао катедру „ђаура области Молдаве и Ршаве и њиховог подручја”, плативши пешкеш 4. јула 1649. године. Наследио га је Василије Србин, епископ „митрополије Молдавске, Оршавске, Вршачке и Панчевачке”, плативши 26. маја 1654. године пешкеш од 3.000 акчи.⁷ О Дамаскиновој учености говори његова делатност у хиландарском скрипторијуму. Набрајајући писаре тог скрипторијума, Димитрије Богдановић наводи „духовника Дамаскина”, који је 1633. године преписао Шестоднев Јована Златоуста (рукопис Chil. 188). Дамаскин је имао круг својих ученика, о чему, између осталог, сведочи наведени хиландарски запис, који је открио Григорович. Истражујући рукописну грађу, Мирјана Бошков је установила да је Дамаскин монашки постриг примио у Студеници и да је из овог манастира стигао на Свету гору, најпре у Велику лавру, а потом у Хиландар. Из Хиландара је наставио да одржава везе са Студеницом.

Посебно су, међутим, биле значајне његове везе с Московском Русијом, због чега је и дошао под удар грчких светогорских старца. Најдетаљније сачувано сведочанство о суђењу Дамаскину Хиландарцу налази се у спису *Прения с греками о вере*, јеромонаха Арсенија

⁶ А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII век*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 104-106.

⁷ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Каленић Евро-Унирекс, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 50.

Суханова, важног дипломате Московске Русије средине XVII века, градитеља и сабрата Богојављенског манастира, кремаљског метоха Сергије-Тројицке лавре, а доцније келијара саме Лавре. Суханов је, као искусан дипломата и добар зналац грчког језика, 1649. године послат из Москве на Исток да се подробније упозна са светим местима и грчком богослужбеном праксом. Путовао је у оквиру делегације јерусалимског патријарха Пајсија, која се враћала из Московске Русије, где је прикупљала материјалну помоћ. Од априла до јуна 1650. године, у Трговишту, где је јерусалимски патријарх имао свој манастир, Суханов је водио оштру полемику са члановима јерусалимске делегације (укључујући и самог патријарха) о верским питањима, коју је забележио у документу под насловом *Прения с греками о вере*.⁸ Грци бејаху прихватили тешка срца руску патријаршију, али су зато московском патријарху на два сабора одредили последње место, иза све четворице грчких патријараха, без обзира на сву руску бројност, помоћ и старања око православља у васељени; коју су одлуку Руси оправдано сматрали увредљивом и понижавајућом за Руску Цркву.⁹ Због тога је Руска Црква, и поред саборне одлуке, наставила да сматра свог патријарха првим по реду, али и јединим патријархом који поседује пуноћу патријаршке власти и части, за разлику од грчких патријараха који су то били само по имену.¹⁰ Старац Арсеније беше отворено рекао Грцима: „Имали сте благочестивога цара, а сада немате, и на то место подигао је Господ Бог у Москви цара благочестивога. На II Васељенском сабору одређено је да Константинопољски патријарх буде једнак Римском, али код вас

⁸ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду: тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

⁹ Древни су корени ромејске омразе према Русима; в. Радомир В. Поповић, *Прва беседа најсветијег Фотија архиепископа Цариграда поводом напада Руса*, Теолошки погледи, година LII, број 3, Београд, 2019, стр. 639-660

¹⁰ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр.142.

патријарх нема чиме да се велича, исто као и Римски бискуп. Константинопољски патријарси сада не могу извршити ни најпростију патријарашку дужност, не могу да поведу литију по граду, не могу да носе на глави крст, не могу имати крстове на црквама, не могу звонити у звона, јахати на магарету, тако да се по части не само са Римским, него ни са Московским епископом они данас не могу поредити нити „величати се”. Због тога се патријарх велича код нас у Москви, уместо Константинопољског, али не као други после Римског, него као први Епископ Римски. Другим речима, као што је древни благочестиви папа сваком црквеном опремом украшен био, па је и белу камилавку првог папе Силвестера на себи носио. Ви сте имали много манастира и безброј монаха, а данас је само траг остао, јер су и многе ваше цркве некрштени узели и преправили у џамије, и многи су се хришћани потурчили. И моштију светих сте имали много, и разносили сте их по земљама, а сада их немате, него их сада код нас има много, и још је на нашој земљи Бог многе своје слуге прославио, мошти њихове нетљене леже и чудеса чине, и Риза Спаситеља нашега Христа Бога је код нас...”. „Што је код вас било добро, у Москву је прешло, и све ваше првенство нама је припало”, још је рекао Грцима Арсеније Суханов. Полемишући са Грцима о вери Суханов им непосредно и отворено говори и доказује да је Московски патријарх једини прави патријарх, јер има под собом митрополите, архиепископе и епископе, а „Александријски, – пита Суханов, – коме ће бити патријарх? Има свега две цркве у читавој епархији, а под собом ниједнога митрополита, архиепископа и епископа, и коме је он патријарх? Па и Константинопољски патријарх је под јармом неверника, не може да користи сву пуноћу своје власти, не може у потпуности и неометано да испуњава своје патријарашке дужности”.¹¹

Један део поменутог документа посвећен је Светогорском сабору на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. На самом почетку списа,

¹¹ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр.141.

Арсеније Суханов сведочи да је путујући ка Трговишту, где се налазио јерусалимски патријарх Пајсије, ноћио у једном српском манастиру у молдавском месту Васлуи. Манастир је, по Сухановљевом сведочењу, био метох светогорског манастира Зограф. Ту је, седећи за трпезом, од србских монаха чуо за догађај на Светој гори, који га је врло заинтересовао и о којем ће касније расправљати с патријархом Пајсијем и његовим клирицима. Српски монаси су му говорили о искусном и угледном српском светогорском духовнику Дамаскину, који је живео у скиту и који је „држао книги московския у себя и крестился крестнымъ знамѣнием по московску”. Сазнавши за то, грчки светогорски старци су организовали сабор на коме су испитивали Дамаскинову правоверност. Основно питање се односило на начин знаменовања Часним Крстом. Дамаскин је одговарао у складу са садржајем московских штампаних књига, првенствено Кирилове књиге, у којој су се налазила сведочанства блаженог Теодорита кирског, Мелетија антиохијског и Максима Грка у корист двопрстог крсног знаменовања. Грчки старци су, због тога, московске књиге прогласили јеретичким.¹² Када је Дамаскин казао да постоје и србске рукописне књиге у којима се о двопрстом крсном знаменовању говори као и у московским, онда су Грци затражили да их упореде. Дамаскин је донео неименовани српски рукопис стар 130 година, који се, по наведеном питању, „слово в слово” слагао са спорним московским штампаним књигама. Потом су грчки старци били спремни да у огањ, поред „јеретичких” књига, баце и самог Дамаскина. Под таквим притиском морао је да обећа да се више неће тако крстити нити ће друге томе учити. Потом је уследило спаљивање три руске штампане књиге (*Кирилова књига*, *Многосложни свитак* и *Псалтир* с последовањем) и поменутог непознатог србског рукописа.

¹² Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, *Анали Правног факултета у Београду: тромесечни часопис за правне и друштвене науке* - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

О озбиљности проблема казују даља Сухановљева сведочења о овом догађају. Светогорски антимосковски сабор постао је једна од тема његових дискусија с окружењем јерусалимског патријарха Пајсија. У Трговишту су се појавила још двојица сведока суђења Дамаскину. То су били охридски архиепископ Данило и светогорски старац Амфилохије. О улози охридског архиепископа у суђењу Дамаскину Хиландарцу Арсеније Суханов је сазнао од даскала Григорија Руса, који је службовао у Трговишту, код тамошњег митрополита Стефана. По Григоријевом казивању Данило охридски је о догађају на Светој гори говорио митрополиту Стефану. Из Даниловог сведочанства издвајају се три нова детаља у односу на сведочанство српских монаха из Васлуја. Прво, да је старац Дамаскин приликом суђења изјавио да се он крсти онако како је записано у московским књигама и да „мы де сербы и болгары с Москвою чтемъ однѣ книги“. Друго, да је спаљивање московских књига одобрио лично Данило охридски. Треће, да је старац Дамаскин, после суђења, предат у руке турских власти. Сва три детаља указују на сложеност проблема који је потресао светогорску монашку заједницу. Поменуто сведочење охридског архиепископа изазвало је реакцију јерусалимског патријарха Пајсија. Чињеница да су по благослову једног грчког архијереја спаљене „государевы книги во Афонской горе“ могла је да има негативне последице на даљи доток материјалне помоћи која је стизала из Москве источним патријаршијама. Због тога је јерусалимски патријарх желео да додатно испита веродостојност поменутих информација. Додатни извор информација био је грчки светогорски старац Амфилохије, сведок суђења Дамаскину, који се обрео у Трговишту. Амфилохије сликовито описује сам ток суђења Дамаскину Хиландарцу. Велики број светогораца, који се окупио због овог случаја, поставио је Дамаскина на средину цркве, док су поред њега биле инкриминисане московске књиге. Светогорски старци, обукавши епитрахиле, викали су на Дамаскина оптужујући га за јерес, зато што „крестится не по гречески“, и претећи му да ће бити спаљен заједно с књигама. Дамаскин је дуго одбијао да књиге баци у огањ, да би на крају,

ипак, уз сузе, то учинио „убояся и сам того ж огня“. У присуству турских власти спаљене су три московске књиге и „иных де не помню каковы“. Потом је Дамаскину запређено да се не крсти као што је до тада чинио, након чега је предат Турцима, који су га дуго држали у оковима, пустивши га тек после великог откупа. На крају сведочења, Амфилохије даје неколико важних исказа о самом Дамаскину и угледу који је уживао у светогорским словенским монашким круговима. Његову посебност истиче речима да таквог старца није било на целој Светој гори. Он је био „муж де духовен и грамоте учон“ и „тот старец от многихъ почитаем“. На крају даје и кратак Дамаскинов физички опис, наводећи да је имао дугу браду „до самой землі, якож у Макария Великого“. Сведочење старца Амфилохија изазвало је пометњу у окружењу патријарха Пајсија, која је појачана најавом Суханова да би цео случај могао да дође до руског цара Алексија Михайловича, што би имало негативне последице на реализовање даље руске помоћи Истоку. Патријарх је одржао саветовање са својим богословима и решио да позове охридског архиепископа. Данило охридски је, пред патријархом, навео да је на Светој гори спаљена само српска рукописна књига, а не московске штампане књиге. На инсистирање Арсенија Суханова, дошло је до суочења Данила охридског и старца Амфилохија, који је и даље тврдио да су спаљене и московске књиге. Данило охридски је остао при томе да њему није познато да су спаљене московске књиге. Читава расправа се завршава ефектно по Суханова. Критикујући спаљивање московских књига на Светој гори, за чију православност гаранцију представља московски цар, он указује на јеретичка места у грчким књигама штампаним у Венецији, апострофирајући додатак *filioque* у једној од њих.¹³

¹³ На овај проблем контаминације грчких књига указао је и прота Стеван Димитријевић; види *Одношај пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, Глас СКА, књ. IX, 1903., и *Прилози одношају пећких патријараха с Русијом у XVII веку*, Споменик СКА, XXXVIII, 1900.

Из детаљног описа догађаја на Светој гори види се нарочита заинтересованост Арсенија Суханова за случај српског светогорског духовника Дамаскина. Арсеније овом догађају посвећује почетак списа и касније му се враћа, износећи све подробније податке о њему. Истраживач односа између Русије и православног Истока Николај Каптерев изнео је мишљење да је управо суђење српском духовнику на Светој гори, због московских штампаних књига, био непосредан повод за Сухановљево оштру расправу са Јерусалимљанима у Трговишту. Расправа о питањима вере, у коју се Суханов упустио с јерусалимским патријархом Пајсијем и његовим пратиоцима и у оквиру које је истакнуто место заузео Светогорски сабор на којем је суђено српском духовнику Дамаскину Хиландарцу, имала је сложену историјско-богословску позадину. Крај 40-их и почетак 50-их година XVII века, време у којем се одиграло суђење на Светој гори и расправа у Трговишту, представљало је преломни период у међуправославним односима, посебно између Московске Русије и грчког Истока. Два века после догађаја који су удаљили Московску Русију од грчког Истока (Флорентинска унија, Пад Цариграда), и који су у њој створили мисао о Москви као трећем Риму у којем је једино сачувана неповређена православна вера, отворено је, у пуној мери, питање везано за исправност руског типа благочешћа. Покретању овог питања допринео је цар Алексеј Михаилович, који је одмах по ступању на трон (1645) окупио кружок ревнитеља благочешћа, на челу са својим духовником Стефаном Вонифатјевом.¹⁴ Активности овог кружока одлучујуће су допринеле заокрету Московске Русије од благочешћа по образцу Стоглава ка благочешћу по образцу источних патријаршија. Први јасан сигнал овог заокрета представљало је штампање у Москви 1648. године *Књиге о вери*, која је инсистирањем на неприкосновеном ауторитету грчког Истока у питањима вере из темеља подрила дотадашња руска схватања. Руски тип благочешћа, освешћен

¹⁴ У тој групи су били бојари-новатори: кнез Одојевски, Морозов и кнез Љвов. Са Вонифатјевим дружио се и пропоп Иван Неронов. Види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 294-295.

одлукама Стоглава, чија је својеврсна лозинка била везана за двопрсто крсно знаменовање, био је доведен у питање. Ово је изазвало реакцију, која ће касније у време Никонових реформи довести до старообредничког раскола. Српском светогорском духовнику суђено је због оданости московском дониконовском типу обреда, оличеном у двопрстом крсном знаменовању. Московске књиге које су спаљене приликом суђења Дамаскину представљале су књиге „јосифовске печати“, односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551). Управо због тога су старообредници, касније, у патријарху Јосифу видели последњег православног патријарха Свете Русије, уочи „Никоновог одступништва“.¹⁵ Ове књиге су представљале главну богословску литературу српског светогорског духовника Дамаскина, због чега је он дошао под удар грчких старца. Светогорски сабор је руску дониконовску обредну праксу осудио као јеретичку. Спаљивање московских богословских књига на Светој гори и осуда Дамаскина и његових следбеника, сведочили су о дубокој подељености светогорске монашке заједнице средином XVII века. Истовремено, овај догађај, као и брзина ширења вести о њему, указивао је и на потенцијалну озбиљну кризу на свеправославном нивоу.¹⁶ Један каснији спис, *Питиримова*

¹⁵ Мада су још у Јосифово време започете реформе у којима се називу потреси Никоновог доба: успостављање веза с Кијевом и грчким Истоком, преко путовања Арсенија Суханова. С. Белокуров је установио да су од 498 прикупљених рукописа од стране Суханова, свега три *Евлогиона*, три *Типикона* и један *Часослов* могли бити искоришћени приликом исправљања богослужбених књига; в. Николај Димитријевич Успенски, *Колизија двеју теологија при ревизији руских богослужбених књига у XVII веку*, Епархија жичка, Краљево, 2007, стр. 16.

¹⁶ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, *Анали Правног факултета у Београду: тромесечни часопис за правне и друштвене науке* - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

прашчица, помиње улогу цариградског патријарха Партенија у овом случају; грчки светогорски монаси су одмах по сазнању да су на Атос приспеле московске богословске књиге обавестили о томе патријарха Партенија, који је одмах наредио одржавање Сабора, на коме је суђено Дамаскину. Из овог сведочења произилази да је цео процес против Дамаскина био вођен по благослову цариградског патријарха и да је московски дониконовски тип благочешћа осуђен са његовим одобрењем. Осуда московског обреда као јеретичког учињена је и уз сагласност охридског архиепископа Данила, Грка по крви. Индикативно је то да за овакав антигрчки извештај Суханов није похваљен, већ сасвим супротно. Њему је у Посољском приказу уручена опомена због недипломатичности и дате су му инструкције које су му забраниле даље изношење таквих ставова.¹⁷ У томе, вероватно, треба тражити разлоге због којих Суханов, у својим наредним извештајима с Истока, више није помињао Дамаскинов случај. Превага „реформиста“ у Москви допринела је да се „легенда о Дамаскину Србину“ пребаци у корпус аргумената старообредничке струје. За званичну Цркву у Русији „Дамаскинов случај“ био је само још једна потврда исправности учињених богослужбених и обредних реформи.¹⁸

Што се Срба тиче, може се претпоставити да је руски дониконовски обредни тип био у одређеној мери заступљен међу србским монасима на Светој гори и у оним србским монашким круговима који су чвршће били повезани са Светом гором. На овакав закључак нас наводи, поред Дамаскинове делатности на Светој гори и

¹⁷ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду: тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

¹⁸ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду : тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

реакције србских монаха из зографског метоха у Молдавији, описане у сведочанству Арсенија Суханова, и једно сведочанство настало пола века после поменутих збивања. Ради се о *Казивању о србској земљи* јерођакона Симеона, сабрата, тада србског, светогорског манастира Светог Павла, које је објавио и превео на савремени србски језик Ђорђе Трифуновић.¹⁹ Боравећи у Москви 1703. године, Симеон је саставио кратку и језгровиту забелешку о црквеним и политичким приликама на Балкану.

У њој је дао опис политичког положаја и црквене организације православних балканских народа: Срба, Грка, Бугара и Влаха: „Као што се ваша земља дели и зове Велика и Мала и Бела Русија, тако се и наша дели и назива Србија, Босна, Далмација и Арбанашка. Ићи у нашу Српску земљу кроз Пољску сада је немогуће због ратног времена, но треба ићи преко Кијева, кроз Влахе и Мунтеане. А Власи и Мунтеани су са ове стране Дунава, а Срби и Бугари преко Дунава – Бугари према Црном мору, а Срби према Белом мору. Атоска Гора је у Српској земљи” (превод је Ђорђа Трифуновића). Он даје важно сведочанство о рецепцији Никонових обредних реформи на Балкану: „Код нас и код Бугара говоре и служе према штампаним московским књигама, но старе штампане код нас више воле, јер је нова штампа безвредна”. Трифуновић аргументовано закључује да се употребљени придев „безвредан” не односи на естетски изглед никоновских богослужбених књига, већ на њихов унутрашњи садржај. У којој мери се овакво Симеоново сведочење о рецепцији Никонових реформи односило на Србе и Бугаре у целини, а у којој мери на србску светогорску монашку заједницу из које је долазило, тешко је закључити. Оно је, међутим, додатно појачано једним читавим одељком Казивања из 1703. године, посвећеним Дамаскину Хиландарцу, који, због важности, доносимо у целини: „Код нас је још оних који дуго памте како је на Атоској Гори живео старац, премудри и врли филозоф.

¹⁹ Симеон Светогорац, *Казивање о Српској земљи*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 417, св. 2, 1976, стр. 193-194.

Брада му је била до ногу, књиге је он [читао] московске старе штампане и крстио се како је у њима штампано. Тиме је он читаву Атоску земљу узбунио, а власти грчке саставши се, окривиле су га". У наставку следи сведочење о моштима светитеља, од којих је неке познавао сам Симеон, и које творе „чудеса... до данас". Из Симеоновог Казивања је јасно да је Дамаскин, пола века после осуде, и даље имао поштоваоце на Светој гори. Помињање светитељских моштију, непосредно после казивања о суђењу Дамаскину, може бити посматрано у поменутом контексту.²⁰

Поред Симеоновог *Казивања*, постоји још један показатељ који сведочи о уздржаној србској реакцији на реформе никоновског типа, којима се противио Дамаскинов кружок. Он је везан за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, у периоду током спровођења Никонових реформи и после њих. Један од њих је био *Сказање о знамењу крста* Максима Грка, који је био често коришћен од старообредничких вођа у спору са званичном Црквом у Русији. У овом спису Максима Грка излаже се апологија двопрстог крсног знаменовања. Србскословенски превод овог списка (тачније, његовог извода у коме се говори о крсном знаменовању) појавио се највероватније током 60-их година XVII века, у време најжешћих спорова у Русији и, највероватније, у време непосредно после Дамаскиновог упокојења. Сва наведена сведочанства, међутим, још увек не дају потпуну слику о позицији Србске цркве у вези с руском обредном реформом из средине XVII века, и о њеном месту у новонасталим међуправославним односима. Да ли је и у којој мери Дамаскинов случај, који је проузроковао буру од Свете горе до Кијева и Москве, изазвао реакције у Србској цркви? Није нам позната реакција било ког србског архијереја на одлуке Светогорског сабора против Дамаскина.

Зна се, међутим, да је Дамаскин, после осуде, одржавао везу с некима од њих. Дамаскин је био активан и после осуде, боравећи у

²⁰ Др Владислав Пузовић, *навед. дело*, стр. 135-153.

хиландарском скиту Свете тројице на Спасовој води. У контексту његових контаката са србским архијерејима, од изузетне је важности његова посланица, коју је из скита Свете тројице, у септембру 1653. године, упутио кратовском митрополиту Михаилу, који се тада налазио у Москви. Дамаскинова посланица била је одговор на Михаилову посланицу, послату у августу исте године, у којој је кратовски митрополит детаљно обавестио Дамаскина о свом пријему у Москви, као и о богатој милостињи коју је примио од цара Алексеја Михаиловича.

Дамаскин је због тога изразио велику радост, узносећи молитве за здравље „пресвѣтлаго и великаго кѣза и цѣра Алекѣја“, који је исказао велику милост према српским молиоцима. Он је замолио Михаила да ову посланицу преда самом руском цару. Дамаскин у посланици Михаилу кратовском даје кратко, али важно сведочанство о приликама на Светој гори и о свом тренутном положају, које гласи: „По сихъ аще имаши желаніе увѣдѣти о нашему грѣшнству Бѣгу хотещу и мѣтвами того рождшее обрѣтаемо се еше въ живих прѣходеще окаанную и маловрѣменую и плачевную сію жизнь, дондеже одами послѣдны длѣгъ искушеніа же и напасти и хуленіа за знаменіе ч(е)стнаго крста на вѣсакъ дѣнь непрѣстан’на, якоже и сам добрѣ вѣси, а во иномѣ воля г(о)сп(о)дня да есть.“

На основу овог сведочења је очигледно да се притисак на Дамаскина, почетком 50-их година XVII века додатно појачао, што је могло да има везе с ојачавањем грчких позиција у Москви повезаних с Никоновим успоном у хијерархијској лествици. Дамаскин јасно каже да је изложен прогону због крсног знаменовања, и да је Михаило кратовски о томе добро упознат „якоже и сам добрѣ вѣси“.

Управо последње речи имају велику важност. Митрополит кратовски Михаило, по Дамаскиновим речима, био је детаљно упознат са дешавањима на Светој гори. Њему се србски светогорски духовник обраћа као некоме ко саосећа са невољом у којој се нашао. Да ли и са

његовим ставом о крсном знаменовању? Чињеница да је митрополит Михаило, годину дана касније (1654), ставио свој потпис на одлуке, првог у низу, Никонових реформних сабора у Москви, још увек не даје јасан одговор на то питање. Главна одлука овог сабора била је да се отпочне са радикалном реформом руских богослужбених књига по грчком обрасцу.

Московски сабор (1654) није се директно бавио питањем обредних реформи. Карташов је приметио да је Никон вешто избегао расправу о обреду, ограничивши се на реформу богослужбених књига, јер је осећао да у тој, почетној фази, нема довољну подршку за радикалне потезе у вези са двопрстим крсним знаменовањем или сугубом алилуја. Занимљиво је да је Михаило, убрзо после московског сабора (1654), отишао из Москве за Свету земљу. На том путу задржао се пуне две године на Светој гори.²¹

Међутим, имамо потпис којим је патријарх Гаврило потврдио анатемисање двопрстог крсног знаменовања, које је изрекао антиохијски патријарх Макарије, у Недељу Православља 1656. године, у кремаљском Успенском сабору.²² Поред антиохијског и српског

²¹ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду: тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

²² Према А. В. Карташову, то се вероватно збило на Недељу Православља 1655. године. Тада је патријарх Макарије ударио и на двопрсто знамење, тврдећи да „ни у Антиохији, ни у Константинопољу, ни у Јерусалиму, ни на Синају, ни на Атосу, нити у Влашкој и Молдавији, нико се тако не крсти“, види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316. Наравно, то је била грчка лаж. Лукави софиста Макарије је оспоравао и Гаврилу право на титулу патријарха српског на следећи начин: „Антиохијски престо води порекло од апостола Петра, александријски од апостола и еванђелиста Марка, цариградски од апостола и еванђелиста Јована Богослова и Андрије Првозваног, јерусалимски од Јакова брата Господњег по телу, онда ваше патријараштво од

патријарха, поменутоу анатему су потписали и митрополити никејски Григорије и сучавски Геден. Било је то прво јавно анатемисање двопрстог крсног знаменовања у Московској Русији, које је директно доведено у везу с „јерменском јересју“. То је, касније, послужило као основа за анатемисање „старог обреда“ на московском сабору одржаном исте, 1656. године.²³ Било је обрнуто, јер се до Никоновог времена у Руској цркви знамење крста вршило са два прста, кажипрстом и великим прстом десне руке, јер су се хришћани Истока тако осењивали, супротно монофизитима, да би истицали две природе Христа.²⁴

Ватра на којој су у Светој Гори изгореле Дамаскинове руске књиге била је тек прва за коју знамо да је запаљена у расправама око крсног знамења. У неколико следећих деценија такве су се ломаче распламсавале по Русији – и више нису гореле само књиге, спаљивани су и неистомишљеници, „Старообрядци“: били су анатемисани као јеретици. Међу њима је био и са свог Житија и страдалништва чувени протопоп Авакум.²⁵ Уместо да руске староверце сматра за црквене неистомишљенике, који би касније лако могли бити придобијени или скрајнути као малобројни секташи, грчки патријарси су их држали за безнадежно заблуделе јеретике, у инат снажној свенародној подршци коју су староверци уживали. Грци су дали цару савет да их подвргне телесним казнама, тј. ставили су на њих мученички венац, што је само

ког апостола води свој почетак?"; в. Радомир Милошевић, *Павле митрополит смедеревски*, Храм Светог апостола Луке, Смедерево, 2006, стр. 138.

²³ Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*.

²⁴ Ђорђе Трифуновић, *Казивање о Српској земљи Симеона Светогорца*, *Летопис матице српске*, 417, св. 2, Нови Сад, 1976, стр. 201.

²⁵ Мирјана Бошков, *О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду*, *Зборник Матице српске за славистику*, 52, Нови Сад, 1997, стр. 69-85.

утврдило раскол.²⁶ Русија је полако постајала Нови Рим, али сурови, крвожедни, бирократски, милитаристички и крепосни, царски Рим будућег императора Петра Великог и његове армије чиновника. Између осталог, старца Дамаскина су тада Грци натерали да спали један стари србски рукопис, који је онда био стар 130 година.²⁷ Поред свега и упркос свему, гркофилски руски цар Алексеј Михаилович и гркофилски патријарх Никон су подржали реформу древног обреда због опонашања Цариграда и подилажења Кијеву, који тек беше припојен Москви.²⁸

²⁶ Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 324. Грци су одувек ниподаштавали Русе и руску веру. Још је поводом светости Бориса и Глеба, првих канонизованих светаца руске земље, грчки митрополит Јован био „ужаснут и обузет сумњама” према чудима која они беху пројавили након кончине 1015. године, а каснији грчки митрополит Георгије, приликом преношења моштију 1072. године, „не вероваше да су они свети и блажени”. Грци још тада нису уопште били склони да подстичу верски национализам руског народа; в. Георгије Федотов, *Светитељи старе Русије*, Логос, 2005, стр. 37.

²⁷ С. А. Белокуров, Радослав М. Грујић.

²⁸ М. Бошков, *наведени чланак*, стр. 76-77.

ГРКОКАТОЛИЧАНСТВО – ТРОЈАНСКИ КОЊ РИМА

Папа Григорије (Гргур) XIII, папа реформе јулијанског календара и покоља Ватоломејске ноћи, основао је римски колегијум где је школовао Грке унијате, који су потом кидисали на православни живаљ широм Европе, па и у Молдавији. Ствар је дошла дотле да се спремало отварање унијатског колегијума и у Минску. Дакле, у време Никонових реформи, стопила су се два притиска на словенско православље: турски ислам и грко-римско унијатство.

Против Рима, а уз помоћ Кијевске духовне академије, 1640. године отвара се у Сучави Славјано-грчка академија, а већ 1641. године прорадила је и типографија. Кључну улогу имао је Петар Могила (1596–1647), син владара Молдавије и Валахије и праунук Петра Рареша IV, у младости учесник војног похода на Хотин, који би 1627. године изабран за Кијево-Печерског архимандрита, а године 1633. беше посвећен за митрополита Кијевског. Он је већ у младости припадао плејади бораца против римокатолицизма, заједно са митрополитом Јовом Борецким, кнезом Острожским, јеромонасима Кијево-Печерске Лавре и Стефаном Зизанијим. Ступањем на престо новог пољског краља Владислава IV (на којег језуити нису имали јаког утицаја), као и захваљујући јаким личним везама молдавског племића високих карактерних особина – Петра Могила на пољском двору, дошло је до затишја по питању гоњења православних у Пољској у периоду 1633–1647.²⁹ Митрополит Петар Могила упућује 1640. године руском цару Михаилу Федоровичу предлог да се оснује у Москви манастир за учене монахе из Братског Кијевско-Богојављенског манастира, где се налазила Академија, и да се при

²⁹ А. Попов, *Гонение на православие и русских в Польше в XX-м веке*, Београд, 1937, стр. 15.

манастиру учини школа за обучавање грчког и словенског језика деци бојара и осталима, простим по чину.³⁰

У овоме је Могила имао одушевљену подршку и потпору бојара и добротвора Фјодора Михайловича Ртишчева, који већ у Москви беше установио болницу за рањенике пољских похода. Сам Ртишчев је око цркве Андреја Стратилата у Москви устројио Преображенски манастир, при којему је била школа за тридесет инока, за образовање у граматичи словенској и грчкој, реторици и философији. Позвао је монахе из разних кијевских и малоруских обитељи са циљем да се баве превођењем светоотачке литературе. Послао је молбу митрополиту Силвестру Косову који је, снисходећи тој благочестивој жељи, заједно са осталим монасима послао у Москву и Епифанија Славинецког. Овај је одмах по доласку започео да ради заједно са Арсенијем Сатановским и Дамаскином Птицким на преводу књига, а упоредо с тим саставио је словенско-грчки речник. Једна од идеја била је и нови превод Светог Писма са грчког језика. По избору Никона за новог патријарха, овај је из Соловецког манастира позвао Арсенија Грка и прибројао га ученом братству.³¹

Сам Фјодор Ртишчев је постао ђак ове школе, изучавајући грчку граматичу под надзором кијевских старца.³² У међувремену, гркокатоличанство (унија) се ширило словенским земљама као куга. Као жртва интрига унијата и језуита, мучки бива погубљен 1638. године цариградски патријарх Кирил I Лукарис. Ужгородска унија у Закарпатју из 1646. године, спроведена је по угледу на ранију Брестовску унију из 1596. године, као и по узору на ранију Лублинску унију из 1569. године. Унија се насилно шири у Словачкој 1649. године, а 1698–1699. године ће

³⁰ Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 295.

³¹ Гроф Михаил Владимирович Толстој, *Фрагменти из историје Руске православне цркве*, Истина, Шибеник, 2017, стр. 434.

³² Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 295–297.

продрети и у Ердељу, као и међу православнима на Балкану. Унија и папизам су једно, а унијати су само привремено приморани да задрже обичаје своје земље. Унијати само имитирају православне, а унија је тајни метод и тројански коњ којим папизам вара лаковерне. Унијатским поповима се дозвољава да се жене да би се тако потпомогло унијаћење. Они пуштају браду и носе православне одежде, а литургију служе на народном језику како би лакше преварили народ. Безгранично су притворни и лицемерни, и користе сва средства за „мисију”. Унија може бити тајна или јавна, а сва досадашња искуства уније била су по природи неправедна, омрачена насиљем и крвљу, те представљају болне странице хришћанске историје, упозоравао је Антон Карташов.

Основни циљеви Ватикана и хабзбуршког двора огледали су се у ширењу католицизма и потискивању православља у пограничним областима тадашње североисточне Угарске, чиме је сузбијан утицај православне Кијевске митрополије. под чијом је јурисдикцијом била и древна Мукачевска епархија. Гркокатоличка црква међу угарским Русинима (Русима) остављала је источну литургију, употребу старог јулијанског календара, икона и словенског језика при богослужењу. У Аустрији је положај православних био јако тежак, па епископи србски нису смели да иду на посвећење у Пећ, него чак у Молдавију. Епископа Гаврила (Мијакића) је у Сучави, августа 1663. године, посветио за епископа вретанијског Сава Бистрички, сучавски и молдавски архиепископ. Цар Леополд је одузео Гаврилу владичанство 1668. године, поставивши унијату Павла Зорчића на његову катедру. Гаврило Мијакић је ухапшен 1670. године и спроведен у Гадско, да робија у Шлезии. Пре епископа Гаврила, највећи бедем против уније био је св. Јосиф Темишварски чудотворац, „влахо” по крви, рођен у Дубровнику 1568. године, од родитеља Јована и Екатерине, по презимену Фуско. На крштењу је добио име Јаков. Врло млад, после завршетка школе, отишао је у Свету Гору и тамо се замонашио у манастиру Пантократору, добивши име Јосиф. Затим је живео и подвизавао се у манастиру Ватопеду, па

Хиландару, Лаври, Ксиропотаму и најзад Кутлумушу, где је свети Јосиф постао и игуман. Јосиф је био смирен монах, велики молитвеник, и још за живота се показао чудотворац. Зато је пећки патријарх Гаврило I (1648–55. године) посветио Јосифа за митрополита Темишварског (1650. године). Као митрополит, свети Јосиф је развио широку пастирску делатност: путовао је по епархији, рукополагао свештенике, проповедао и поучавао. Код турских власти, чији је језик знао, заузимао се за своју паству и за хришћански народ. Ради школовања црквених клирика, основао је и свештеничку школу. Свети Јосиф је сматран светитељем и чудотворцем још за живота на земљи. Али, вратимо се Москви...

ГРЦИ ПРОТИВ УТИЦАЈА СВЕТОГ САВЕ И СРБА

Век раније, у Москви, на судском процесу против „оклеветаног“ Максима Грка³³, 1525. године, који беше претходно дозван на двор руског цара Василија Јовановича за царског библиотекара и преводиоца, појављују се и двојица Срба као сведоци оптужбе – старци Арсеније и Теодор. Још је кијевски митрополит Кипријан (око 1330–1406), родом Србин из бугарских крајева и крвни или духовни стриц Григорија Цамблака, био називан Србином по народности, према руском историчару Н. Надеждину. „Кипријан, родом Србин, (је) морао све силе своје уложити, да уздигне колико толико књижевни рад у својој новој отаџбини. И то просвјетно мртвило трајало је и после Кипријана кроз сав XVI, па и XVII вијек. За сво то вријеме са славенскога су се југа књиге у Русију носиле, и по тим књигама управљао се готово искључиво духовни живот Руса.“³⁴ Управо је преко Кипријана, који је однео са собом у Русију много старо-србских рукописа, почео снажнији продор србског светосавског наслеђа у руску писменост и у руски књижевни језик, са каснијим доприносима Пахомија Србина и Лава Аниките Филолога. Свети Кипријан, митрополит кијевски, упознао је исихазам од ученика преподобног Григорија Синаита, а његов утицај је чак допринео чувеној победи на Куликовом Пољу, 1380. године. Као преводилац светоотачких

³³ Бившег доминиканца заиста врло сумњиве ране биографије, види Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 261-270. У Русији се Максим понашао „помало неодговорно“ и дозволио је да његова келија у манастиру Симонов постане дисидентски салон у коме су се окупљали критичари московског друштва, углавном племићи. Тиме се Грк уплео у јавне размирице што је било опасно; види Д. Оболенски, *Шест византијских портрета*, Авангарда, Београд, 2004, стр. 234 и 236.

³⁴ Никодим Милаш, *Крмчија Савинска*, у *Аутобиографија, студије, чланци*, Истина, Шибеник-Београд, 2005, стр. 504.

текстова и литургичар, био је највећи преносилац и заговорник исихазма (паламизма) у Русији.³⁵

Однегован помоћу Григорија Цамблака и Кипријана у духу Светосавља, московски митрополит Зосим, из краја XV века, са гнушањем беше одбио да се Инквизицијом бори против јеретика. Заслуга Светог Саве за човечанство била је утолико већа што је успео да извојује слободу једном делу Европе онда, у 1219. години, када је у другом делу Инквизиција најстрашније беснела. Зато је Савин углед био толико велики да га кнез Александар молдавски још у XVI веку назива: „Сава Србин, отац наш“, док Бугари бежаху са великом жалашћу дозволили одношење моштију његових из своје државе.³⁶ Стари се српски књижевни покрет распростирао преко Дунава не само по Русији, већ и по Влашкој, Молдавији и Ердељу, односно по такозваној Трајановој Дацији.³⁷

Зато се Максим Грк и намерачио да руски језик „ослободи“ од ових слојева и утицаја, јер, према Нилу Курљатеу, „Кипријан митрополит није добро грчки разумео и наш језик није доста знао. Ако је с нама и један наш језик, то јест словенски, ми говоримо према нашем језику чисто и шумно, а они (Срби) говоре крепко и у писању наш говор са њима се не слаже. И он је мислио да је поправио псалме према

³⁵ Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина св. ман. Хиландара, Београд, приредио Благоје Пантелић, 2012, стр. 189.

³⁶ Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, у *Гласник југословенског професорског друштва*, септ. 1937. г.. књ. XVIII, 1, Београд, стр. 260-262. У XIX веку, када је стари Русик поново прешао у руске руке и када су га Руси обновили, на његовој кули су сазидали цркву св. Саве Србског, која је освећена 3. јула 1871. године. Главни приложници су били трговац С. Кошкин и монахиња Ана Волгина; види А. Соловјев, *Свети Сава и Руси*, Српски књижевни гласник, 1. фебруар 1935, Београд, стр. 222.

³⁷ Илие Барбулеску, *О значају румунске филологије за проучавање српског језика и књижевности*, Глас СКА, СХХI, Београд, 1926, стр. 94.

нашем (језику), а више је неразумљивости у њима написао у говору и у речима, све је србски написао. И сада многи код нас и у ова времена књигу пишу, а пишу из неразумевања све србски. И да говоре према писму, према нашем језику стварно не умеју. И многе се неразумљивости подигоше". Да су све ове „реформе“ биле усмерене против србског светосавског наслеђа у Русији, сведочи нам записник са другог суђења Максиму Грку из 1531. године, када један од тужилаца терети Максима да је донео са Свете Горе *Житије Светог Саве Србског* у намери да оцрни Светог Саву због даривања имања манастирима, тј. ради доказивања Савиног кршења завета „нестяжания“ (нестицања). Мишљење нестјажатеља да манастири не треба да имају никакву имовину, није проницало у руску народну свест.³⁸

³⁸ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 280. Максим Грк је био први реформатор руских богослужбених књига.

МОСКВА ПРАВОСЛАВНА И СЛОВЕНСКА

У време патријарха Никона и цара Алексеја, Русија је у великом успону захваљујући симфонији између световне и црквене власти, постала је неприкосновени Трећи Рим, вођа православних народа и наследник РOMEјске империје. Бољари се према цару Алексеју односе презриво и са подсмехом га називају „младим монахом“, јер је цар у младости био саучесник у Никоновој грозничавој делатности уређивања Свете Русије. Никон је добро познавао жалосно стање Цркве током управе претходног патријарха и бољарског понижавања црквеног достојанства, видео је много беспоретка и, у почетку, беше одбио да се прихвати патријаршијске части. Цар га мораше дуго молити и преклињати на Успењском сабору да се прихвати места патријарха 1652. године. Сами бољари су знали да ће морати интригама да униште Никона, који беше касније много задужио цара, спасавши му породицу од куге. Рађа се оно што ће руски историчар Белов назвати „стогодишњом бољарском реакцијом на царовање Ивана Грозног“, цара који је мудро политиком објединио државу и обуздао бољарство, узимајући у опрличину земље које су биле ослонац бољарства с титулом и насељавао их новим људима. Бољари прогоне сваког ко се није одликовао знаменитим родословом, као што су били сељачки син патријарх Никон и најталентованији бољар Атанасиј Лаврентијевич Ордин-Нашокин, који је мрзео бирократију чинова и родослова и хтео да сви православци од Дунава до Русије буду под покровитељством московског цара, говорећи пољским изасланицима 1667. године о уједињењу свих Словена од Јадранског до Балтичког мора и Северног океана. Србски духовни утицај у Москви се потискује, а сама Србија грца под јармом цариградске турократије. Грчке владике, попове, трговце и авантуристе примају у Москви раширених руку, руски двор посвећује Грцима скоро цели XVII век и њихов се утицај отворено сукобљава са старосрбским; у Москви, у Цариграду, али и на Светој Гори. Грчким интригама, изасланство патријарха србског Пајсија Јањевца, на путу за

Русију, бива 1643. године враћено са граничне постаје у Путивљу, иако их је велика невоља присилила да крену у Русију. О његовом тешком положају говори патријаршијски архимандрит који на путу за Русију 1643. из Путивља пише Цару како је његов господар „стар, има сто година, и оставили смо га у турској земљи у ропству. Седи он у гвожђу, због великог данка, пао је у огроман дуг од девет хиљада гроша, а земља је допала сиротиње због агарјанског ропства, о чему се и код вас чуло”.³⁹ Србима су нарочито пакостили виспрени и лукави Грци, којих је одавно било у Русији у разним мисијама, нарочито трговачким. Њихова превласт је била нарочито јака у време патријарха Никона, и ти Грци нису били само из Цариграда, већ их је било из све четири старе источне патријаршије. Сви они су имали издржавање из царске касе, и преплавили су Москву. Њихово издржавање одразило се на царску кесу, која више није била у стању да србским монасима обезбеди преко потребна средства.⁴⁰

И сам руски патријарх Никон је изјављивао: „Мада сам ја Рус и син руског народа, али је моја вера и убеђење грчко”.⁴¹ Као што је познато, Никон је био етнички Мордвин.

Свечано сједињење Русије и Малорусије (Јужне Русије) збива се 8. јануара 1654, када се огромна маса народа скупила, заједно са митрополитом Силвестром, да дочека московске бољаре у Кијеву.⁴²

³⁹ *Историја српског народа*, том 3. књ. 2, 78.

⁴⁰ Прота Стеван Димитријевић; види *Одношај пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, Глас СКА, књ. LX, 1903., и *Прилози одношају пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, Споменик СКА, XXXVIII, 1900.

⁴¹ Живорад Јанковић, *Српска Црква 1219-1920*, Хришћанска мисао, Београд, стр.69. Стеван Димитријевић је патријарха Никона отворено називао „гркоманом”.

⁴² Бољари су имали презрив однос према народу и посебно су мрзели Никона, нису желели рат и припајање Малорусије, већ лагодни живот у Москви. Руски цар је пожуривао црквену реформу и из државних разлога, како би се зближио са тим делом Руске Цркве који се налазио под јурисдикцијом Цариграда, и чији

Пољска због тога улази у рат против Русије, рат који ће касније изгубити.⁴³ Виленским споразумом из 1656 г. утврђен је низ врло повољних услова за Русију: белоруски и малоруски градови су јој припали, у пољским областима је утврђена пуна слобода богослужења за православце, а унија је била близу искорењивања.⁴⁴ Ратни сукоб између Русије и Пољске имао је чисто верски карактер, јер је циљ папизма и уније био удар на руског цара – заштитника православља.⁴⁵

Године 1656. и молдавски војвода Георге Стефан, преко свог посланства, умољава цара Алексеја да и његова област уђе у састав руске царевине, баш као и Малорусија. Још 1652. године, у функцији склапања мира и савеза, Богдан Хмељницки, козачки атаман и херој Малорусије и Русије, ожениће свог сина Тимоша Хмељницког са прелепом кћери молдавског владара Василе Лупуа, Роксаном. Козачког порекла по мајци, хетман Богдан Хмељницки се образовао у кијевској богословији православног братства, а наставио је образовање на пољском језуитском колегијуму Лавова. Када је завршио школовање имао је широко знање светске историје, а научио је пољски и латински језик. Касније ће научити и турски, татарски и француски говор.

је обред био грчки. Види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 320.

⁴³ Цар Алексеј ће се послужити преваром 1655. године, када ће присвојити главу светог Јована Златоустог и крст цара Константина од ватопедског архимандрита Дамаскина, реликвије донете са Свете Горе цару руском на целивање. Уместо целивања, цар Алексеј ће ове светиње послати са војском која је ишла у рат против Пољака, а немоћном архимандриту Дамаскину ће уделити милостињу од 1000 рубаља у крзну и 400 рубаља у готовини.

⁴⁴ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 38.

⁴⁵ Георгије Металинос, *Унија – маска и лице, у Православна црква и римокатолицизам*, приредио В. Димитријевић, Лио, Горњи Милановац, 2002, стр. 290.

Веран православној вери до проливања крви, тражиће забрану гркокатоличке „цркве“ у Малорусији. Заробљен је од Турака у бици код Цецоре, близу реке Прут у Молдавији, октобра 1620. године, када му гине и отац Михајло, хетман Богдан Хмељницьки ће писати како је у Цариграду „две године љутог ропства претрпео“ на галијама турске флоте, као роб капудан паше. Хмељницьки је 1653. г. писао патријарху Никону: „Ми не желимо да служимо неверноме цару, него само православном, и твоју велику светост молимо да се заузмеш за нас код Бога и његовог царског величанства, да би једна вера и заједница била, а ако нас иноверни позивају, ми молимо Бога да одврати очи наше да не виде испразност и да нас постави на праву стазу заповести Својих“.

Богдан Хмељницьки дуго беше молио Москву да помогне напаћеном народу, јер многи од козака бејаху принуђени да пређу у службу султана.

Патријарх је на сазваном Сабору изјавио да је настало време да се коначно помогне народ у Малорусији како би се стало на пут самовољи Пољака. Дивља унијатство у Пољској, у Холмшчини, Галицији, знатном делу Беле Русије и у Литви; пролива се много руске крви.⁴⁶

⁴⁶ А. Попов, *Гонение на православие и русских в Польше в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 16. Унија историјски иде упоредо са инквизицијом, једна осветљава другу; говорио је Георгије Металинос, *Унија – маска и лице*, у *Православна црква и римокатолицизам*, приредио В. Димитријевић, Лео, Горњи Милановац, 2002, стр. 285-286.

ИСПРАВКА СВЕТИХ СПИСА И ДРЕВНИХ РУСКИХ ОБРЕДА

У међувремену, марљиви патријарх Никон ради и на поправци светих списа и верских обреда у царској престоници, тежећи да одстрани књиге „јосифовске печати“, односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551), у време Ивана IV Грозног. Патријарх је био „слика Христа“ и „заштитник сиромашних, предстојатељ увређених“, а још је патријарх Јосиф говорио цару приликом преноса моштију патријарха Јова: „Гледај, царе, како се треба борити за правду“, указујући на масовно окупљени народ. За староверце, типичне представнике старе Русије, све руско што је прихваћено на Стоглавом сабору било је заувек канонизовано, а грчке обредне разлике су сматране кварењем од стране Турака.⁴⁷ И сам Никон је у почетку био на руској народној страни по питању поретка и обреда и много пута је говорио „да су Грци и Малоруси изгубили веру и чврстину, и да код њих нема добрих обичаја, да су прелашћени спокојством и чашћу, да служе сопственим гресима, и да се нимало постојаности у њиховој побожности није нашло“, али је под утицајем Грка дошљака, патријарха Пајсија, бившег патријарха Атанасија и царског духовника Стефана Вонифатјева, променио однос према грчким обредима и одлучио се за црквено-обредну реформу.⁴⁸ Још као митрополит, Никон је у цркви увео грчко и кијевско појање, а хтео је у тако деликатној области да искористи и италијанске узоре, па су неки бољари били спремни да у западној

⁴⁷ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 199.

⁴⁸ Посебно је био острашћен Грк Пајсије, који је дошао из својих молдавских манастира по милостињу. По његовом мишљењу, све у Москви је било погрешно, утолико што се није поклапало са грчким узором; Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 310. Уски романогермански егоцентризам и шовинизам; види Николај Трубецкој, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004, стр. 11-12. Романи су Италијанци по психи и култури.

Европи виде за себе узоре у јелу, пићу, кући и другим манифестацијама свакодневног живота. Никон се као царев саветник и државни регент замерио и бољарима, не одобравајући бољарски принцип местничества и постављења људи по пореклу а не по заслугама и способностима.⁴⁹ После објављивања Кодекса 1649. г. примећује се проширење овлашћења Манастирске управе на основу њених одлука и нарушавање царевог обећања да ће уважавати црквене каноне. Никон се залагао да се државно законодавство не коси са црквеним, у складу са теоријом симфоније власти, која беше уврштена у Крмчију, супротстављајући се Манастирској управи чиновника, чији је скривени циљ била заплена црквене имовине. У иностраној политици је Никон тежио уједињавању православног руског становништва и заштити православних инополомених народа. Он је намеравао да створи од Москве центар науке, школства, библиотека, иконографије и појања, штампања књига и манастирске духовности. У Москву долази 1658. године и грузијски цар Тајмураз са намером да склопи савез са православном Русијом.

⁴⁹ *Местничество* – добијање службе и указивање почести у Русији XV-XVII века у зависности од старости рода и угледа предака.

ЂОРЂЕ КРИЖАНИЋ

Москву походи око 1659. године и Ђорђе Крижанић, школовани Србин језуитско-гркокатоличког образовања (Collegium graecum св. Атанасија у Риму), који се представљао као Јуриј Билиш Србин или Јурја Серб.⁵⁰ При руском двору, крцатом Немцима и Грцима, предлагао је бројне реформе, пре свега на пољу језика и уједињења православних и католичких Словена. Крижанић, који је био „ревнитељ црквенога и свесловенскога уједињења” (П. Безсонов), одмах је пострадао као Србин католик у строго грко-православној Русији XVII века.⁵¹ Будући да је Ђорђе био искрени и отворени исповедник свесловенских идеја, али и закleti непријатељ грчких фанариота које као непријатеље Словенства није трпео, већ по самом доласку у Москву (око 1659–1660. г.) доживео је гоњење и прогонство у Сибир. Према назорима „ученог Србина” Крижанића, Словени су досада били веома наивни и давали се лако завести препреденом политиком и надмудрити лукавим досеткама Грка и Немаца, који „непрекидно сеју међу нама унутрашње раздоре”.⁵² При томе, Словени „своју моћ још врло слабо познају, себе потцењују” („зла птица је она, која сама своје гнездо погани”), и морају научити да примењују максиму „Познај сам себе, не веруј странцима”, уз „гостогонство” (ксениласија), ускраћивање претераног гостопримства инородцима.⁵³ Страни трговци „наше народне обичаје изопачују и уводе међу народ своје развратне и опасне обичаје, скрећу многе с пута

⁵⁰ Крижанић се представљао као „Сербљанин”, али га је наша врла „наука” углавном уврштавала у – Хрвате.

⁵¹ „Учени Србин дошао је у невреме; и зато незваног учитеља послаше у Сибир”, како се сликовито изразио А. Брукнер.

⁵² Немац Олеар се хвалио да се у Москви за новац може добити препис сваке државне тајне!

⁵³ Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 18-64.

богобојазности и строваљују их у душевну провалију”.⁵⁴ За Ђорђа Крижанића није било дилеме: „Од свих народа, најсебичнији, најзавидљивији и најмање гостољубиви су Немци”, који су и „јеретици, проналазачи и ковачи свих европских јереси”; они „су Епикуровци, којима је бог црево”.⁵⁵ Главне јереси којима Немци загађују и уништавају остале народе јесу: догматске јереси, противне учењу светих отаца и православне вере, политичке јереси, које су противне здравом грађанском разуму, и тајанствене јереси или служење демону, астромантија, алхемија и остале ђаволске магије.⁵⁶ „Нијемци нас мрзе, јер будући сами херетцима, ненавиде нашу истиниту и православну вјеру. Да би омразили људима православну вјеру, служе се свим ђаволским средствима да омразе и православни народ”.⁵⁷ Наравно, Крижанић је био свестан да су моралне особине народа тесно повезане са његовим политичким уређењем, па тако „Влахи (Нови Италијанци) немају никакве храбрости” у односу на древне царске Римљане.⁵⁸

Крижанићева „ватрена љубав према словенским народима, које је он хтео да види силне, славне и срећне” (И. Соколов), нагонила га је замисли како „снага Русије пре свега мора лежати у чистини њезине

⁵⁴ Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 60. Крижанић је први дефинисао и упозорио на феномен *акултурације* – процес у коме припадници једне заједнице прихватају веровања и понашања друге заједнице. Наравно, овде се говори о неповратној измени вере, ношње, језика, писма и обичаја Словена, процесу који је и данас у пуном замаху. Све је то Крижанић визионарски предвидео.

⁵⁵ Михаило М. Вујић, *исто*, стр. 86.

⁵⁶ Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 364.

⁵⁷ Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 356.

⁵⁸ Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 83.

православне вере”,⁵⁹ као и да „ваља Русију сачувати од немачких политичких и религиозних јереси и од грчког фанариотства”, јер „и једни и други сеју само раздор међу нама, јер је обојима раздор користан”.⁶⁰ Панслависта Крижанић је племенску идеју стављао много више него Никон, за кога је религиозна идеја била изнад националне, док је Крижанић, иако су „све мисли његове потекле из његове страсне љубави према Словенству”⁶¹, ипак припадао сасвим другачијој црквеној култури од Никона, који је стављао у први план православну побожност у слободној Цркви.⁶² Код Крижанича је збиља верско питање устукнуло пред националном словенском идејом, јер су у његовом програму на првом месту стојала светска, а не религиозна питања.⁶³ Међутим, Крижанић ватрено војује против раскола и у духу чисто богословско-православноме узима православну цркву у заштиту, тако да је он „први и

⁵⁹ Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 85.

⁶⁰ Исто, стр. 85-86. „А у греков осталось суетное и пустое имя этого Римского королевства. А затем немцы, завладев городом Римом, начали именоваться этим же суетным именем. Но и те, и другие — и греки, и немцы — ничем не могли опровергнуть Божье пророчество, кое оповещает, что это царство Римское должно погибнуть и никогда и никто его больше не возродит” („Код Грка је остало ташто и испразно име тог Римског краљевства. А затим су Немци, овладавши градом Римом, почели да себе именују истим таштим именом. Али ни једни ни други — ни Грци ни Немци — ничим нису могли да оповргну Божје пророчанство које обзнањује да то царство Римско мора пропасти и више га нико и никада неће обновити”). Сада, поред Грка „византинаца”, ово мртво име својатају Власи, садашњи „Романи”.

⁶¹ А. И. Маркевич, *Юрий Крижанич и его литературная деятельность*, Варшава, 1876.

⁶² Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 174-175.

⁶³ „Мене зову скитником, пробисветом, - то није истина; ја сам дошао цару мога племена, ја сам дошао своме народу, у своју домовину, у земљу у којој мој рад једино може наћи употребе и донети користи, где може имати цену и наћи трг моја роба — поименце речници, граматике, преводи... ” У своме спису *Разговори о владатељству* он износи четири тачке реформи: просвету, државно уређење, политичку слободу и техничко знање.

све до данас међу католицима једини апологет православне цркве противу раскола”, како га је називао А. И. Маркевич.⁶⁴ Не само у библиотекама бољара и великаша, него и у самом врху власти, то јест код самих царева, дуго ће се читати рукописна дела Крижанићева...⁶⁵

⁶⁴ Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 87-88. И Милан Будимир, којему Крижанић није био специјалност, сматрао је да је он „био далеко већа личност од једног обичног доктора римскокатоличке теологије: био је изузетан таленат и необична активност”; в. М. Будимир, *Са балканских источника*, СКЗ, Београд, 1969, стр. 280.

⁶⁵ Алексеј Јелачић, *Историја Русије*, Романов, Бања Лука, 2008, стр. 102.

СЕЉАЧКИ СИН ПРОТИВ БОЈАРА

Сељачки син, патријарх Никон је био и велики добротинитељ; још као митрополит основао је у Новгороду четири старачка дома и водио рачуна о сиромашнима, свуда је ишао са новчаником у куће сиромашних и по тамницама, доносећи утеху. Он је основао и стално свакодневно дељење хлеба⁶⁶, а недељом и новца за сиромашне. Патријарх Никон је и у овоме следио староруску традицију милостиње из књиге Пролога: „Љубав према сиромашнима је већа од молитве, поста и других спасоносних и Богоугодних дела, већа је и од саме девствености, нема ничег већег од ње“. Он сам живео је аскетски, ревновао је за правду и био величанствен у богослужењу.⁶⁷ Павле Алепски је сведочио о трпези код патријарха на Цвети: „У трпезарију су довели сиромашне, сакате, богаље и поставили за њих сто поред патријарха. Он је свакоме од њих честитао и свакога хранио и појио с пуним поштовањем. Гледајући све то силно смо се зачудили и били смо дирнути до суза“.⁶⁸ Велике пожаре у Москви 1668. године њени становници су сматрали Божијом казном за свргавање патријарха Никона, као што је писао у Варшаву пољски конзул.⁶⁹

⁶⁶ Душанов законик, члан 28: „По свима црквама да се хране сиромаси онако, како су наредили основаоци, ако ли их који митрополит, епископ или игуман не би хранио, да се с тога достојанства збаци“.

⁶⁷ У време аскете Никона, бољарска Русија беше већ потпала под власт странаца, понајвише Немаца, а ризница цара Алексеја „немаше себи равне у Европи“, види Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика...*, Београд, 1895, стр. 52.

⁶⁸ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 25.

⁶⁹ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 196.

СРБИ И ГРЦИ НА ДВОРУ

Године 1653. патријарх србски Гаврило Рајић, из манастира Крушедола, старе задужбине Бранковића, прелази у Влашку и Молдавију. У престоници Влашке, граду Трговишту, патријарх се задржао у дипломатској мисији измирења војводе Матеја Басарабе са хетманом козака Запорошке Сечи, Богданом Хмељницким, који беше дигао устанак против Пољске 1648. године. Патријарх Гаврило је са пратњом боравио у једном влашком манастиру, заједно са антиохијским патријархом Макаријем, који се такође, на путу за Русију, задржао у Влашкој и Молдавији. Преко Молдавије, србски патријарх Гаврило коначно долази у Москву 1654. године на „доживотни боравак“ у свити антиохијског патријарха Макарија, митрополита Григорија Никејског и митрополита Гедеола Молдавског, доневши патријарху Никону прегршт грчких књига, а цару руском – прст Светог Првомученика Стефана и миро србског архиепископа Данила.⁷⁰ И патријарх Гаврило је доживео непријатности када, по наговору Грка, у Москви бива признат само за архиепископа, а не за патријарха србског.⁷¹ У време жестоке епидемије куге у Москви, патријарх Гаврило је, поред митрополита Михајла Србског, узео учешћа на црквеном сабору на коме је званично одобрен Служебник, преведен са грчког језика. Сам патријарх Никон није знао грчки језик, а богослужбене реформе је спроводио углавном по новим грчким издањима богослужбених књига из Венеције или штампаних „код Немаца“. Преводаца и исправљач руских богослужбених књига, Арсеније Грк, који је управљао Никоновом библиотеком откад беше дошао у Москву заједно са патријархом Пајсијем, посведочио је да је Никон мало знао грчки језик, али је увек држао уз себе људе који знају

⁷⁰ А. В. Карташов је сматрао да је Гаврило дошао у јуну 1654. године, док је Арапин Макарије пристигао у фебруару месецу 1655. године. Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316.

⁷¹ Прота Стеван Димитријевић, *Одношаји Пећских патријараха с Русијом у XVII веку*. Патријарх Гаврило је по повратку у Србију оклеветан код Турака да је утицао на руског цара да зарати са Турцима те је обешен у Бруси.

грчки.⁷² Никон је слушао Грке у свему, дајући предност грчком ауторитету пред вековном руском традицијом, што га је доводило у идејни и лични сукоб са поштоваоцима руске традиције, и што су касније искористили похлепни бољари у борби против Никона и саме идеје симфоније црквене и световне власти. Стање је погоршавало и уврежено мишљење Руса о одступању Грка од истинске побожности, као и запажања руских путописаца о религиозном, умном и моралном паду Грка.⁷³ Ова размимоилажења до којих је дошло приликом ревизије богослужбених књига ради унификације руског богослужења са грчким, довела су до трагичних резултата супротних прокламованим циљевима.⁷⁴ Подухват патријарха Никона био је увучен у матицу богословских представа које нису биле својствене руској православној свести, и то тако снажно да ову стихију нису били кадри зауставити ни патријарси који су наследили Никона.⁷⁵ Ревизија књига спроводила се

⁷² Од турских Грка, из богате породице, школован у грчкој гимназији у Венецији, а затим на унијатском колегијуму св. Атанасија у Риму, да би, примивши папску веру, био коначно примљен на студије медицине и философије у Падови. Повративши се у Турску, опет се враћа у православље, али га Турци сумњиче као млетачког шпијуна и хапсе. Да би се избавио, овај Грк прима ислам и обрезаје се. Затим бежи у Влашку, па у Пољску и у Кијев, где предаје на Могилиној академији. Преко Кијева, јерусалимски патријарх Пајсије га доводи у Москву као учитеља грчког језика. Откривши његову прошлост, Руси га, по вољи патријарха Јосифа, прогоне у Соловецки манастир, у лето 1649. Помесно предање казује да је он са прозора довикнуо Никону: „Када буде време за то, сети се Арсенија“. И заиста, некадашњи новгородски митрополит Никон га 1652. године одводи на Патријаршијски двор у Москву, где Арсеније учитељује у грчко-латинској школи при Чудовом манастиру. А. В. Карташов је сматрао да је авантуриста Арсеније Грк много нашкодио угледу патријарха Никона.

⁷³ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205.

⁷⁴ Николај Димитријевич Успенски, *Колизија двеју теологија при ревизији руских богослужбених књига у XVII веку*, Епархија жичка, Краљево, 2007, стр. 6.

⁷⁵ Николај Димитријевич Успенски, *исто*, стр. 6-7. Унете исправке у већини случајева биле су непотребне и крајње спорне (С. Зјењковски), док је ревизија спроводена нетактично, по сумњивим изворима и врло увредљиво по

стихијски, на основу случајног материјала који би се у датом моменту нашао исправљачима при руци, због чега се неминовно испољавала неусаглашеност и збрка у исправкама књига, спровођених у различитим временским периодима.⁷⁶ Осим тога, ревизија *Службеника* спроводила се према новим грчким књигама штампаним код Немаца, при чему се старе књиге нису проверавале према старим грчким и словенским рукописима, него су, напротив, ове потоње преправљане према новим и сумњивим издањима грчких књига код Немаца.⁷⁷ Каптерев је писао о

аутентичну православну самосвест Руса. Такве реформе су морале да изазову протест епископата, свештенства, монаштва и мирјана (Н. Каптерев).

⁷⁶ Николај Димитријевич Успенски, *исто*, стр. 7-8.

⁷⁷ Николај Димитријевич Успенски, *исто*, стр. 13-18. Овде видимо колико је Крижанић био у праву по питању фанариотског и немачког утицаја на словенски свет. Архимандрит Силвестер Медведев је писао како „зли људи најпре лажљивим речима својим обмануше Свјатјејшег патријарха Никона. Почеше му сушту истину у вези са исправљањем књига износити, а на делу нешто друго намислише... И пошто лукавство тих људи не беше разоткривено, они оставише најстарије књиге грчке и словенске, те почеше исправљати са нових грчких књига штампаних у Немаца. А у овом предговору књизи *Службеник* пишу да су је према древним грчким и словенским рукописима веродостојно исправили и у свему усагласили, и народу православном саветују да тој књизи верују као веродостојној и да ни у шта не посумњају, јер је све исправљено према рукописним старогрчким и словенским књигама. А ова књига *Службеник* није исправљена према древним грчким рукописима и словенским књигама, него према код Немаца одштампаној сумњивој грчкој књизи, која ни почетка нема, и непознато је где је одштампана. И када је после доста година, по указу великог господара, а зарад веродостојног осведочења и увида, у књигопечатници боравио редактор са Свете Гора Атонске архимандрит Дионисије, који живљаše у овом царствујућем граду Москви, у грчком манастиру Светога Николаја, прегледавши ту, код Немаца штампану књугу *Службеник*, на страницама њеним пописао је својом руком, ради разобличења, речи недостојне, које овде не пристоји наводити. А та се књига и данас налази у књијжници при књигопечатници. И који је *Службеник* штампан после њега, године 7166, а у њему је о светој Литургији наведено да је одштампана према уставу Константинопољске Велике Цркве и Свете Горе, - он је и на тој књизи својом руком написао: „не желим да лаж изричем о Великој Цркви и о Светој Гори Атонској“. И из ових речи очито је да тамо није тако. А та се књига и дан данас у

Никону: „Он преноси у Русију грчке амвоне, архијерске жезле, камилавке, мантије, грчке црквене напеве, прима грчке сликаре, мајсторе за израду сребра, гради по узору на грчке манастире“. Колико се нетактично у реформама ишло, показује и познати догађај на недељу православних 1654. године, када је у Москви антиохијски патријарх Макарије одржао проповед о иконама. После проповеди, недоличне иконе су сакупљене, а гласници су их по граду показивали народу, претећи да ће они који буду поседовали такве иконе бити оштро кажњени, а Никон и Макарије су бацили анатему на иконописце таквих икона и њихове поштоваоце.

У наступу јарости је Никон лично овакве иконе ломео и наређивао да се спале, што цар није прихватио, наложивши закопавање истих.⁷⁸ Никон се још као новоспаски архимандрит био обратио Светој Гори за утврђивање каноничности икона, тежећи да у Русији утврди поштовање иконе Богородице Портаитисе из грузијског манастира Ивирина, чију је копију предао царици.⁷⁹ Србски монаси и епископи тада

тој истој књијници при књигопечатници налази... „И друге древне пергаментне књиге словенске, за које су на сабору и свјатјејши патријарси, и сви архијереји, и читав сабор посведочили да су у свему сагласне са древним грчким књигама, са којих је било наложено да се имају исправљати московске штампане књиге, - и те древне словенске пергаментне књиге преправљане су према новим грчким књигама штампаним код Немаца“; С. А. Белокуров према Николај Димитријевич Успенски, *Колизација двеју теологија при ревизији руских богослужбених књига у XVII веку*, Епархија жичка, Краљево, 2007, стр. 13-16. На проблем грчких књига указао је прота Стеван Димитријевић; види *Одношај пећких патријараха са Русијом у XVII веку*, Глас СКА, књ. LX, 1903., и *Прилози одношају пећких патријараха с Русијом у XVII веку*, Споменик СКА, XXXVIII, 1900. Много су поузданије биле старе србуљске књиге, које су чувале неповређене изворне богослужбене текстове. Таквих књига је било много у Москви, али је патријарх Никон подлегао гркоманији и утицају многобројних Грка у блиском окружењу.

⁷⁸ Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316.

⁷⁹ Ликови Богородице Иверске преправљени су Русију, а чувена је једна копија у Кишињеву, коју су 1859. г. иконописали Светогорци – Генадије и јерођакон Григорије.

су већ у сенци грчких великодостојника, јер моћна Русија тежи продубљењу веза са Цариградом, Антиохијом, Александријом и Јерусалимом, катедром окупираном од Грка. Горку судбину србских монаха делиће и србски светитељи у Русији тога доба.⁸⁰

⁸⁰ Сретен Петковић, *Српски светитељи у сликарству православних народа*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 28-29.

ПАЈСИЈЕ ЛИГАРИД

Овде се укршта пут Грка Пајсија Лигарида, послатог од римске Пропанде у Цариград око 1641. године, са платом од 50 скуда, који се показао као мисионар „спреман да пролије крв своју за католичку веру”,⁸¹ па бива проширена његова сфера деловања на Молдавију. Он се појављује као предавач у Јашу, чак издаје Крмчију на влашком језику и има одређену улогу у политичком животу кнежевине.⁸² Као предавач у православној богословији, Лигарид се приказује као православан, не прекидајући везе са католицима. У једном писму Лаву Алацију се одаје, приповедајући о једном чуду које није могао направити православни свештеник, већ га наводно починио злогласни унијатски епископ Јосафат Кунцевич. Лигарид се 1651. године упознаје са још једним Грком, јерусалимским православним патријархом Пајсијем, који га већ 16. новембра 1651. године монаши и даје на старање руском старцу Арсенију Суханову, да би Лигарида патријарх Пајсије 14. септембра 1652. г. поставио за митрополита Газе!⁸³ Старац Суханов сведочи да је Лигарид за свега неколико година узнапредовао до места митрополита у Палестини, али да је већ тада био осуђен од стране патријарха Доситеја и патријарха Хрисанта, наследника поменутог патријарха Пајсија.

Већ 1657. године, руски патријарх Никон Лигарида позива у Москву ради исправљања црквених књига, али се овај језуита тамо појављује тек 1662. године и одмах се прикључује антицрквеној бољарској струји, која има неограничени уплив на цара Алексеја

⁸¹ Лав Алацки је писао: „Пантелеон Лигарид 1642. године отиде из Рима у Константинопољ како би тамо и на свом родном острву Хиосу ширио учење Римске цркве”.

⁸² Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том први, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205-207.

⁸³ Гроф Толстој инсинуира да је Лигарида замонашио патријарх Пајсије, како би овај лакше ширио идеју уније. Изгледа да је и руски цар био прикривени покровитељ његових подлих намера; М. В. Толстој, *исто*, стр. 440.

Михајловића. Лигарид постаје руски патријарх *de facto*, уместо скрајнутог законитог патријарха Никона; он тргује, изнуђује новац од цара, потказује, фалсификује, мешетари, врши епископска постављења и суди законитом руском патријарху! Убрзо после суђења Никону, Лигарид је добијао писма из Пољске од доминиканаца и од пољског краља Јована Казимира, који је подстицао Лигарида у раду на уједињењу цркава, наравно под папом римским. Патријарх јерусалимски Нектарије два пута Лигарида проклиње и одлучује од Цркве, али поништење првог проклетства успева да избори сам цар Алексеј. Незасити Лигарид је писао једном пољском доминиканцу са молбом да преко нунција утиче како би му Пропаганда Вере слала његову годишњу пензију од 200 дуката. Доминиканац Ширецки је одговорио Лигариду како је он већ помињао нунцију његову ревност у раду за истинску веру у Москви, за свето спајање грчке цркве с католичком. Већ у пролеће 1664. године, цар беше Лигарида поставио уместо митр. Питирима за местобуститеља и председавајућег на Сабору, а око 10. маја цар је сву јерахију реконструисао и њена постављења окаљао „благословом” Пајсија Лигарида, јер су та постављења и потицала од њега. Лигаридово писмо од 25. септембра 1668. године, јасно открива његову намеру да постане московски патријарх и да спроводи унију, као што је радио руски митр. Исидор XV века: „Нико овде неће ни да чује за такве теме. И ја, као једини човек који би овде могао спроводити то у дело, и који је распаљен најватренијом ревношћу да види успех тог дела... притиснут сам невољом, прогањан заверама, окружен клеветама.

Патријарх јерусалимски Нектарије послао је о мени лош извештај, да сам поклоник папе римског, јер сам му се продао и имам годишњу пензију од 200 златних дуката као клирик Римске цркве, због чега се ја и не бих жалостио када би их заиста добијао, али ја не добијам ниједну пару и имам само титулу без издржавања. Нека света столица пажљиво размотри овај пункт и одреди шта ће надихнути њен Свети Дух кроз милост и благодат нунција, кога молим да утиче по овом питању,

имајући на уму да ће Патријарх московски Јоасаф Други учинити све што је у његовој моћи да ме лиши свештенства, избацујући ме и одсецајући сваку нит моје наде да будем изабран за патријарха. Молим те као оца да не оставиш ниједан камен непревртнутим, како би учинио нешто за мене". Јасна је Лигаридова тежња да заузме Никонов положај, и, када Никон буде осуђен, да састављањем пристрасне историје његовог суђења онемогући његов повратак на трон.⁸⁴ Ова Лигаридова „историја” је заиста и постала извор којим се о Никону, његовој личности и његовим идејама, руска историјска наука хранила вековима!

⁸⁴ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127-128.

СТАРОРУСКО И СТАРОСРБСКО ПРОТИВ ГРЧКОГ

Народ се, међутим, тврдоглаво држао старих црквених књига и обреда, а Никонове преправке по грчким књигама сматрао је за новотарије и јерес. Староруско схватање је поштовало реч Божију изнад свега: „А цар је дужан да изнад свега слуша савете светих Божанских књига и често да их ишчитава”. Староверци су са Никоном делили убеђење о првенству црквених интереса над државним, које је обавезивало и цара и државу да буду прожети тим интересима и вредностима.⁸⁵ Никон се чак залагао за примену Крмчије не само по питањима црквене надлежности, већ и у државном судству, уместо омраженог и противцрквеног Кодекса (*Соборное Уложение*) кнеза Никите Одојевског.

Кијевска редакција црквенословенског језика, различита по лексици, синтакси и стилу, полако потискује московску из литургијских текстова. Кијевски богослови и монаси преплављују Москву, где они постају редактори црквених књига, попут ученог јеромонаха Епифанија Славинецког, Иван Озјорова и главног редактора – монах Евимија. Долази и до колизије између духа схоластичке теологије кијевских ђака и московских богослова, формираних на строго светоотачким узорима.⁸⁶ Због неуспешних редакторских решења и противречности садржаних у књигама, касније у Московској књигопечатници долази до спорова о времену претварања Светих Дарова.⁸⁷ Никоновим реформама, поред протосвештеника Авакума и Јована Неронова, успротивио се и еписком Коломне, Павле, те беше анатемисан и свргнут, а створи се свађа између

⁸⁵ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 32.

⁸⁶ Николај Димитријевич Успенски, *Колизија двеју теологија при ревизију руских богослужбених књига у XVII веку*, Епархија жичка, Краљево, 2007, стр. 23-24.

⁸⁷ Николај Димитријевич Успенски, *исто*, стр. 53-56. Монах Евимије касније бива смењен са места редактора.

самих „поправљача“ књига и обреда, који се међусобно оптуживаху за новотарије.⁸⁸ Никон није успео да задобије саборну једногласност ни по питању реформи књига, а посебно није могла да буде усвојена реформа древноруских обреда у богослужењу.⁸⁹ Како би се прекинуло са расправама, цар одлучи да се пошаље посланица источним патријарсима у Цариград, коју однесе тамо Мануил Грк. Умешаше се у спор и грчки криптокатолици, попут поменутог Грка Пајсија Лигарида. Овај Грк Пантелеон из Хиоса био је школован у Риму при грчком унијатском колегијуму, и „по лукавству је превазишао све Грке који су тада живели у Русији“⁹⁰, доведен је у Русију као бољарски плаћеник и адвокат, са задатком да служи римској цркви у Москви, пропагирајући унију и тежећи да заузме Никонов положај.⁹¹ Књиге се изнова штампају, богослужбена пракса се мења, али део руског народа то схвата као издају „старе вере“ и настаје раскол, на чијем челу се нашао протопоп Авакум, негда Никонов пријатељ и земљак – етнички Мордвин.⁹² У Русији су староверци (староверы и старообрядцы) налазили потпору своје учењу у србским старим списима. Тако је протопоп Никита Добрињин (Никита Пустосвят) налазио у старим србским књигама потврду наука старовераца о крштењу помоћу два прста. Протопоп Никита, описујући путешествија старца Арсенија (Суханова) у Јерусалим и на Атос средином XVII века, пише следеће: „И тамо се том старцу

⁸⁸ Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 511. Никон је Павла Коломенског послао у заточење и погибао, а ускоро ће и он сам доживети Павлову судбину.

⁸⁹ Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 314-315.

⁹⁰ Гроф Михаил Владимирович Толстој, *Фрагменти из историје Руске православне цркве*, Истина, Шибеник, 2017, стр. 440-442.

⁹¹ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127-129.

⁹² У изазваном расколу ће се наћи између једне трећине и једне четвртине целокупног становништва Русије (без Украјине и Белорусије); в. Николај Димитријевич Успенски, *исто*, стр. 7.

Арсенију учинило познато када је био на Атонској Гори – у скиту живи старац, Србин родом, свет живљењем. И код тог старца је била старописна србска књига, а у њој је писано како се заповеда да се помоћу два прста крст на лицу прави”.⁹³ Протест присталица „старе побожности” добиће подршку у многим слојевима сељаштва, посадског становништва, дела белог и црног свештенства и дворске аристократије. Међутим, сам патријарх Никон није био иницијатор реформи, већ је само испуњавао намере цара Алексеја Михајловича и његовог духовника Стефана Вонифатјева, због чега је потпуно охладнео према реформи после Стефанове смрти у монаштву 11. новембра 1656. године, и после прекида односа са царем.⁹⁴ Али, било је прекасно. После интрига бољара, 1658. године долази и до сукоба између цара Алексија и патријарха Никона, који се 1660. повлачи са патријаршијског трона у Воскресенски манастир. Непријатељи су 1660. године покушали да отрују Никона преко ђаконa Теодосија, а исте године су организовали и царегодни сабор ради суђења Никону због напуштања катедре, како би га свргли и рашчинили. Никодим Милаш наводи да „Никону се је хтјело да постане у Русији оно, што је на западу био Римски папа; хтјело му се, да свјетовна власт буде зависна од црквене власти, и од њега, патријарха, да зависи и сами цар”⁹⁵, али је све то била пука клевета секуларно настројених и непросвећених бољара, којима је био потребан слаб цар који неће имати снагу Ивана Грозног.⁹⁶ Бољарима је само

⁹³ Никита Ильич Толстой, *Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка – XVI–XVII вв.*, стр. 203.

⁹⁴ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 73. Ипак је Никон прогурао на сабору из 1658. године и исправљање обреда, посебно двопрстија; Антон В. Карташев, *исто*, стр. 317.

⁹⁵ *Крмчија Савинска*, др Никодим Милаш, Задар, 1884, стр. 38.

⁹⁶ М. В. Зизикин, *навед. дело*, стр. 131.

недостајао један Лигарид, да им понуди идеје цезаропапизма и идејни ослонац у борби против Никона и Цркве.⁹⁷

⁹⁷ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 33. Бољег језуиту и лицемера нису могли наћи.

ИГУМАН ТЕОФАН СРБИН

Архимандрит светогорског манастира Костамонита, Теофан Србин, коначно доноси у Русију копију чудотворне иконе Богородице Тројеручице, на Видовдан 1661. године, и предаје је 16. октобра Новојерусалимском манастиру на реци Искри код Москве, задужбини патријарха Никона. Теофан Србин, који је тобож био код пољског краља пре доласка у Москву, бива следеће године ухапшен под оптужбом за шпијунажу и спроведен у Кириловски манастир до завршетка истраге.⁹⁸ Међутим, управо је Теофан, предајом аутентичних латинских докумената, посведочио патријарху Никону припадност латинској вери Пајсија Лигарида, онога који је постављен за ђакона и епископа „захваљујући папском ауторитету... не ради ништа што доликује епископима, једе месо и пије пре литургије и чини содомски грех”.⁹⁹ Уз то Лигарид је изнуђивао велики новац од цара под лажним изговорима, бавио се и трговином крзном, драгуљима и дуваном, и, уопште, старао се за заступништво Грка трговаца од којих је такође изнуђивао новац. Зато је и Теофан Србин пострадао у јуну 1663. године због посете Никону без цареве дозволе, јер „све оне који су тако сведочили о Пајсију, цар је прогнао у разна места”.¹⁰⁰ Тако је свршио заточен и Севаст Дмитријев, који беше донео повељу од јерусалимског патријарха Нектарија о неопходности да се Никон врати на престо, јер није било одрицања од катедре, већ само од непокорног народа. Цркву која се руководи

⁹⁸ Сретен Петковић, *О култу светогорских чудотворних икона у Русији, у Друга казивања о Светој Гори*, Просвета, стр. 137-138.

⁹⁹ М. В. Зизикин, *навед. дело*, том први, стр. 207, као и том трећи, стр. 69.

¹⁰⁰ Тако је говорио патријарх Никон. Цар је наредио да се Теофан спроведе у Кирило-Белозерски манастир, где је игуман Костамонита провео три године у преводилачком и књижевном раду, написавши Казивање о светогорским манастирима. Крајем 1665. године Теофан успева да побегне из заточења, спустивши се низ манастирске зидине. У потерници за њим се каже да није био малог раста, да нема браду и бркове, да је стар тридесет и пет година, да говори руски, грчки, турски и влашки; в. Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, ЈП Службени лист СЦГ, Београд, 2006, стр. 286-287.

канонима Никон је супротстављао Цркви којом је руководио цар, уз помоћ лажних епископа и бољара.¹⁰¹ Исте године, Никон оставља најдубљи утисак на бившег Цариградског патријарха Атанасија, који тада изјављује како је Никон предодређен да заузме катедру древних Константинопољских јерарха после заузимања Цариграда од стране Русије.¹⁰²

¹⁰¹ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 81.

¹⁰² М. В. Зизикин, *навед. дело*, трећи том, стр.180.

ГРЦИ И БОЉАРИ СУДЕ НИКОНУ ПРЕКО СЛАБОГ ЦАРА

Цар Алексије је био рад да сабор из 1662. године реши овај спор око Никона, пошто је у Москви наменски боравио „митрополит“ Пајсије Лигарид и његова десна рука, ђакон Мелетије Грк, али је сабор одржан тек 1666. године.¹⁰³ Наиме, искоришћен је боравак свргнутих јерарха, антиохијског патријарха Макарија, александријског патријарха Пајсија (који су примили свако по 200.000 златних рубаља!), али и вршачког митрополита Теодосија, па је незаконити сабор 12. децембра 1666. г. осудио и свргао патријарха Никона. Главни тужилац био је сам цар, али је на њега, поред неизбежних бољара, огромни утицај вршио и Симеон Полоцки, бивши гркокатолик и васпитач царево деце: Алексеја, Фјодора и Софије. Архимандрит манастира Ивилона, Грк Дионисије, који је у Русију стигао 1655. г. као преводилац код патријараха Макарија и Пајсија и постао настојник грчког Никољског манастира у Москви, узео је учешће у исправљању руских богослужбених књига и имао је велики утицај на ток сабора, јер је његова расправа против старих руских књига постала основа закључака сабора, а и вршио је притисак на патријархе Макарија и Пајсија, све у корист бољара и цара.¹⁰⁴ И сам патријарх Никон се помало касно уверио у морални пад Грка, када је видео фалсификовање правила и осетио њихов безбожни корумпирани суд на својој кожи, када му је Александријски патријарх скинуо панагију и камилавку и изговорио му поуку како треба живети: „Знам ја и без ваше поуке како треба живети, а они који су ми камилавку и панагију скинули, могу и панагију и

¹⁰³ У међувремену је руски цар издао грамату 25. јануара 1663. године, у којој је одобрио студеничким монасима да долазе у Русију сваке пете године ради примања помоћи; види Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 160.

¹⁰⁴ Уз Дионисија, мозак читаве операције био је Лигарид, који је злобно и тенденциозно представио старообредничку опозицију као националистичку завист Руса према свему грчком. Овим сабором је дошло до суђења целокупној московској црквеној историји, која је саборно осуђена и поништена!! Антон В. Карташев, *исто*, стр. 322-323.

бисер са камилавке и да разделе међу собом, а бисер вреди пет или шест, а можда и десет златника”, судио је њима Никон, онај који се некада одушевљавао свиме што је било грчко.¹⁰⁵ Морална страна Грка била је неповратно осуђена у очима свих, нарочито када су се уверили да су грчки патријарси били свргнути, а да Лигарид, вођа целе акције, чак и није православац.¹⁰⁶ Свеједно, Никон је проглашен кривим што је хулио на цара и на целу Руску цркву, те био заточен у Терапонтском Белозерском манастиру. Ништа није вредело Никону писмо цару у којем је навео да је „Лигарид римокатолик, да је рукоположен за ђакона и да о томе сведоче свештеници у Риму; да је из Молдавије отишао у Пољску, где је две године служио у католичкој цркви; у Молдавији је инсистирао да се свештеницима удовцима дозволи дуги брак, а младим монасима и монахињама да се венчавају и једу месо, да је митрополит Молдавски о томе писао источним патријарсима, и они су анатемисали и свргли Лигарида, да у Москви он не примењује никаква монашка правила”.

¹⁰⁵ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205-206.

¹⁰⁶ М. В. Зизикин, *исто*, стр. 206.

КАТАСТРОФА РУСКОГ ПРАВОСЛАВЉА И ГРКОРИМСКИ УПЛИВ

Убрзо после суђења Никону, Лигарид је добијао писма из Пољске од доминиканаца и од краља Јована Казимира, који је подстицао Лигарида у раду на уједињењу цркава, наравно под папом римским.¹⁰⁷ Незасити Лигарид је писао једном доминиканцу са молбом да преко нунција утиче како би му Пропаганда Вере слала његову годишњу пензију од 200 дуката. Поновимо да је цар већ у пролеће 1664. године, поставио Лигарида уместо митр. Питирима за местобуститеља и председавајућег на Сабору, а око 10. маја је сву јерахију реконструисао и њена постављења окаљао „благословом” Пајсија Лигарида, јер су та постављења и потицала од њега. Никонове изјаве о Лигариду су се потврдиле већ 1666. г., када је царевом изасланику Сави у Цариграду потврђено да су Грци Лигарид, Стефан и Мелетије фалсификовали патријаршијску пуномоћ, али је за руски двор било исувише компромитујуће криминално саучесништво Лигарида, па је, уместо удаљавања, тражена његова рехабилитација у звање митрополита.¹⁰⁸ На разбојничком сабору из 1666. године, оном који је збацио Никона, потврђене су његове реформе и бачено је проклетство на све оне који се томе не покоре.¹⁰⁹ На наговор Грка архиепископа и самог Лигарида, уводи се у царској Русији мучење и погубљивање расколника и старовераца, дотада незамисливо за руску народну свест.¹¹⁰ Чак је благоверна кнегиња Ана Кашинска, канонизована 1649. године, била избрисана са списка руских светаца 1677. године због наводног

¹⁰⁷ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127.

¹⁰⁸ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 76.

¹⁰⁹ Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 511.

¹¹⁰ Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 324-325.

двопрстог крсног знамења које је користила.¹¹¹ Одлукама „грчког“ сабора, Руси су принуђени да плуну на своје древне обичаје и да се одрекну своје славне црквене историје и Стоглава¹¹², као и да поново прихвате бесмислено духовно потчињавање поробљеним и исквареним Грцима. Овај сулуди духовно-културни аутогеноцид и одрицање од Светосавља и царско-црквених тековина самодржавља Ивана Васиљевича Грозног, само ће навестити још тежа страдања Православне Вере и Цркве под Петром и Катарином, све до бољшевичког терора, који ће Руску Цркву коначно реформисати у совјетског тајног агента антихришћанства у свету.¹¹³

Није боље прошао од Руса и руског патријарха ни Ђорђе Крижанић, који се на самом почетку сукоба између руског цара и патријарха Никона, поводом увођења одређених литургијских новина блиских римокатоличанству, наводно приклонио Никону. Због тога, као и због наводног уплитања у политичка и црквена питања у Русији, био је непрекидно под надзором, а најзад је и царским указом 1661. прогнан у Тоболск у Сибиру, где је провео петнаест година у прогонству. Јован Радонић је мислио да је Крижанић послат у сибирско заточење под утицајем Грка, чији је уплив на двору цара Алексеја Михајловича био врло велики.¹¹⁴

Након смрти цара Алексеја Михајловича, његов наследник Теодор Алексејевич допустио је Крижанићу да се врати у Москву, а 1677. године и да напусти Русију. Патријарх Никон је рехабилитован у свим

¹¹¹ Овај пример деканонизације је жалосно сведочанство докле је ишло инквизиторско безумље реформатора. Из истих је разлога и свети Ефросим Псковски деградиран из опште поштованих у локално поштоване угоднике. Благоверну Ану је тек цар Николај II поново прибројао руским светитељима; види Георгије Федотов, *Светитељи древне Русије*, Логос, Београд, 2005, стр. 33.

¹¹² Антон В. Карташев, *навед. дело*, стр. 323.

¹¹³ Б. Талантов, *Сергијанизам, квасац Иродов*, у *Светитељи руских катакомби*, Романов, Бањалука, 2012, стр. 579-580.

¹¹⁴ Прота Ст. Димитријевић, *Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку*.

правима патријарха после своје смрти, и то *Повељом Источних Патријарха*, донесеном 9. септембра 1682. године, у којој је називан „Непоколебљиви адамант побожности, врло искусни чувар светих Божијих канона, неизрециви ревнитељ отачких догми, заповести и предања достојни заступник”. Никоново тело је било нетљено 26. августа 1681. године на дан његовог преоблачења и погребенија, без обзира што беше ношено девет дана по веома топлом времену из Јарославља до Воскресенског манастира, а он беше чинио многа чудесна исцељења још у изгнанству.¹¹⁵ Римски цезаропапизам и фанариоти су ипак изашли као победници, иако су се Срби лавовски борили на руско-словенској страни, на бранику Светог Саве. Можда је ово била једна од историјски најбриљантнијих тајних операција Конгрегације за Пропаганду Вере из Рима.¹¹⁶ Никада нећемо сазнати потпуну истину о томе.

На радост папског Рима, створила се у православној словенској вери једна ужасна завада и отпадништво, које ће имати итекако утицаја и на крваву световну историју Русије и Балкана наредних векова. Људи „старе вере” или „старог обреда” били су проглашени за „раскољнике” – шизматике; световна власт је позвана да са онима, који неће да се покају, поступи на најсуровији начин. Многи свештеници и мноштво народа одбили су да се покоре саборској одлуци и са своје стране су држали „Никонову цркву” шизматичком и чак јеретичком.¹¹⁷ Многи су и

¹¹⁵ Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 306. И једна од царевих сестара, Татјана Михаиловна, била је ватрена поклоница патријарха Никона, и остала му је верна до смрти. Види Антон Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 307.

¹¹⁶ „Расколи па поунијати”, *divide et impera*.

¹¹⁷ Када патријарх Никон беше решио да појача грчки елемент у руском животу и приближи руску побожност ромејском узору, овај узор је у знатном делу руског народа већ био схваћен као нешто иноземно и изазвао раскол. Тај раскол је касније оштрицу свог протеста окренуо против европеизације. У њему се испољавала тежња руске народне стихије ка самобитној култури, осуђена на неуспех, услед тога што је имала само подножје, али не и културни врх. Свеједно, у путевима староверства се осећа испољавање здравог националног

самог цара оглашавали за Антихриста,¹¹⁸ јер је одобрио саборске одлуке којима се рушила стара побожност; а та се побожност састојала, поред

инстинкта руске стихије, која протестује против вештачки наметнутог туђег културног модела. Ми нисмо Византинци, него Руси, и да би руска култура била наша, нужно је да она буде тешње повезана са психолошким и етнографским обликом руске народне стихије; в. Н. Трубецкој, *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004, стр. 98. Сваки културни интернационализам и космополитизам заслужује одлучну осуду; *исто*, стр. 76.

¹¹⁸ Недуго потом, Петрова епоха припремила је касније большевичко сатирање руског старчества зарад уништења саме Свете Русије, јер „Они који су без духовног вођства, падају као лишће” (Пр. С. 11,14). Црква се повукла у пустиње и шуме и од Петровог времена није више светлела с висине канонског поглаварства, него из пећина и испосница светаца попут Серафима Саровског и Амвросија Оптинског. Током прве деценије после установљења Синода, велики део руских епископа био је у тамницама, рашчињен и бичеван; сматра се да у историји Константинопољске цркве ни после периода турског освајања не налазимо ниједан период таквог прогона епископа и такве безобзирности према црквеној имовини. Зар је онда чудно што су старообредници искрено сматрали Петра антихристом, питао се пренеражени Лав Тихомиров? И сам патријарх Никон, да је доживео епоху отпадништва, би се свакако сагласио са тврдњама старовераца о цару Петру као „лажном христосу” и „безглавој глави која се над свима узноси”; в. Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 250-251.

За време владавине Петра Великог, широм су отворена врата насилној европеизацији Русије, када она постаје милитаристичка и крепосна земља раг excellance. Петар је је одвојио од руске државе принцип духовног вођства и паганизовао је, водећи је на пут материјалистичке културе и обновио је идеју понтифекса максимуса. Царским указом из децембра 1699. године се више нису бројале од Стварања света већ од Христовог рођења, а нова година није почињала 1. септембра већ 1. јануара! Староверци су Петра називали лажним христосом који „ширећи своју нову јеврејску веру и цркву у целој Русији...Године 1700. обнови нову годину Јанусову и узакони да се од ње почиње рачунати година, а 1721. године приграби себи титулу патријарха, назва се оцем отаџбине и главом Цркве Руске...”. Спровођени су брутални прогони свега што је било исконски руско, уз званично проглашавање исконске руске културе – варварством и установљењем хијерархијске превласти „европских идеја”. Петар је уводио пушење дувана, стране обичаје, срамотио је руску одећу и руско ношење браде, подсмевао се над црквеним начином живота. Са Петром Великим као царем, у Москви „немачке слободе”, појавише се лутерани,

поштовања старих књига и икона, још у прављењу знака крста са два прста, у писању имена Исуса са једним и, у вршењу литургије са пет хлебова и у употреби крста са осам штапова. „Православни мора да умире за једно аз“; „Пре нас је тако положено од светаца, нека лежи тако до краја“ – тако је говорио вођа „старовераца“ протопоп Авакум, кога су власти најзад, после многих прогона, спалиле на ломачи.¹¹⁹ „Онај део народа који је пошао за никоновцима, с једне стране је стално слушао проповед староверства, које је оптуживало Синодалну цркву за губитак божанствене благодати и пад у јерес – оптужбу незамисливу за народну свест пре раскола, а с друге стране гледао је делатност господствујуће цркве која је била организатор сурових масовних прогона староверства, до тада нечувених у руској историји. То је погодновало подривању поверења према званичној цркви и порасту религиозне равнодушности у народу“, сажето је описао ситуацију у Русији М. О. Шахов. Овај духовни раскол у руском народу, изазван реформама, имао је веома велико значење у току целокупне политичке, социјалне и културне историје Русије; од староверства почело је једним делом руско секташтво, веома разгранато и испреплетено са многим струјама млађег и старијег порекла.¹²⁰ Касније ће царске владе Петрове и постпетровске Русије, тоталном контролом и потпуним потчињавањем православне цркве, систематски гушити у њој сваки живи дух, сурово уклањајући сваки црквени отпор европском империјализму и милитаризму, на којима је била саздана монархија на руском тлу. А када су народне масе, не налазећи у православној цркви онај одзив националне савести који су

језуити, доминиканци, и који слободно проповедаше руском народу; А. Попов, *Гонение на православие и русских в Польше в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 16.

¹¹⁹ Алексеј Јелачић, *Историја Русије*, Романов, Бања Лука, 2008, стр. 91. Инквизиција је била претеча француске и бољшевичке револуције, као и злочина фашизма и папизма; в. Георгије Металинос, *Унија – маска и лице, у Православна црква и римокатолицизам*, приредио В. Димитријевић, Лио, Горњи Милановац, 2002, стр. 286.

¹²⁰ Алексеј Јелачић, *Историја Русије*, Романов, Бања Лука, 2008, стр. 92.

у њој налазиле некада, у допетровској епохи, скретале у секташтво или у старообредништво, влада је против секташа и расколника предузимала сурове полицијске прогоне и репресије, па је тако дошло до прилика у којима је полиција штитила цркву. Дакле, све је чињено да се црква обездуши и бирократизује, па чак и да се учини непопуларном. Био је то најзлонамернији прогон цркве, тим пре што се споља прикривао лицемерним доброчинством.¹²¹

¹²¹ Николај Трубецкој, *Наслеђе Џингис –кана*, Бримо, Београд, 2002, стр. 56-57.

ЗНАЦИ ГОСПОДЊИ

У јеку Никонове реформације православља према грчким књигама из Венеције и Беча, сам Господ, по Свом допуштењу, дозволи 6. јануара 1666. године појављивање јеврејског „Месије” Шабатаја Цвија надомак Цариграда. Још 31. маја 1665. године је Шабатај Цви проглашен за „месију Бога Јакова” (Meshiah Elohei Jaakov) у Палестини, од младог кабалисте Натана из Газе, човека који је Цвија претворио у симбол шабатајског покрета и који је био његов стегоноша.¹²² Са кабалистичком девизом „Бог дозвољава оно што је забрањено”, Цви се упутио ка Цариграду. Заплењен му беше брод у Мраморном мору, а месија Шабатај Цви приведен пред великог везира Купрулу Ахмед пашу, који га одмах предаде тамничарима. Пред Турцима је негирао да му беше намера да свргне султана, а пред Јудејима се представљао као „Једини син и Прворођени од Бога, Месија и Спаситељ света”. Променивши неколико места заточеништва, Шабатај завршава у Адријанопољу, где 16.6.1666. године бива суочен са султаном Мехмедом IV, који му, преко преводиоца Хајатизаде Мустафе Февзи-ефендија (такође конвертита чије је име било Моше Абраванел), намеће избор између мученичке смрти или преласка на исламску веру. Султан није намеравао, можда услед страха од јудејске побуне, да направи шехида (мученика) од њега, па Шабатај Цви притворно одлучује да стави турбан на главу и сачува живот, мењајући име у Азиз Мехмед Ефенди. Мехмед IV „Ловац” му је доделио царску пензију и звање чувара вратанца двора. Приметивши да је „муслиман” Азиз потајно задржао многе кабалистичке обреде у свом практиковању ислама, Porta га протерује у Улцињ, где Цви умире у самоћи 1676. године. Међутим, многи Јевреји ће следити његов пример у Турској и широм исламског света, формално постајући муслимани, а интимно остајући јудаисти, талмудисти, следбеници Кабале или обични превратници. Они ће Шабатајеву апостасију величати као чин врлине и

¹²² Гершом Шолем, *Главни токови јеврејског мистицизма*, Градац-Медијска књижара Круг, Чачак-Београд, стр. 268-269.

начин испуњења, а своје формално отпадништво су сматрали чисто спољашњим.¹²³ Ови елементи, који нису отворено пресекли везу с рабинским јудаизмом, ће после Француске револуције у многим јудејским круговима својим утицајем пресудно помоћи покрет за реформу, либерализам и „просвећеност”.¹²⁴ Понајвише ће од ових „донме” шабатајаца из Солуна бити касније оформљен покрет „Младотурака”, захваљујући диригентској палици Ђузепе Мацинија, преко Бнај Брит ложа. „Треба варати као ђаво”, писао је Волтер у писму Териоу, „не стидљиво, не једном, него увек”.¹²⁵

¹²³ Г. Шолем, *исто*, стр. 268.

¹²⁴ Г. Шолем, *исто*, стр. 275.

¹²⁵ Управо је каснија руска царица немачке крви и масонског окружења, Катарина Велика, водила пасионирану преписку са Волтером, прогонила Ломоносова, откупила златом библиотеку енциклопедисте Дидроа, била царица која је пред народом глумила побожност, а у личном животу и државној политици ослањала се на масонски деизам француских енциклопедиста. Дидро, Даламбер и остали енциклопедисти били су уз „Северну Семирамиду”, а Волтер је писао да свету сада долази светло са севера и позивао је Катарину да покори и просветли Турске. Себе је Катарина доживљавала као главу Руске Цркве, и била спремна да се обрачуна са сваким ко би се њеној црквеној политици супротставио. Зато је тако сурово казнила руског митрополита Арсенија. Према грчком плану и пројекту Катарине II, једини подељени народ на Балкану био би србски, а била би успостављена величанствена Грчка империја.

КРАЈ ОПСЕНЕ И ОПСЕНАРА

Крајем XVII века полако замире и нестаје руска опчињеност Грцима. Већ 1676. године, руски цар Фјодор Алексејевич издаје наредбу да се грчки трговци не пуштају у царевину, већ да тргују у пограничном граду Путивљу. То је стога што Грци више не доносе никаква духовна добра (многоцелебне мошти и чудотворне иконе), роба им је лоша, а њихови трговци варају.¹²⁶

Исте године, у Улцињу умире и Шабатај Цви. Али, пошто ђаво не мирује, те 1676. године, у Солуну долази на свет Барухија (Барух) Русо, кабалиста и шабатајац из Солуна и вођа донме секте. Сматрао је себе инкарнацијом Шабатаја Цвија и Месијом. Његов деда је био Јосиф Филозоф, отац последње жене Шабатаја Цвија, док му је отац био чувени Јакоб Керидо, оснивач донме секте. Када је умро Јакоб Керидо, 1690. године, после ходочашћа у Меку, Барухија Русо преузима вођство секте шабатајаца.¹²⁷ Примивши притворно ислам, Барухија је узео име Осман-баба, карактеристично за суфије или дервише. Барухија се сматра најрадикалнијим донме секташем, који је потпуно изврнуо и укинуо све моралне забране традиционалног јудаизма, примивши утицаје суфијског реда Бекташа, са којим је донме секта била у пријатељским односима. После његове смрти, највероватније 1721. године, гробница му постаје место ходочашћа донме присталица из читаве Османске империје.

Пандорина кутија антихришћанства, конвертитства и модернизма је отворена. Никонове реформе у Русији, под снажним закулиским утицајем Фанара и Рима, изазвале су црквени и народни раскол у земљи и присиле Русе да одбаце своје древне обичаје и да се одрекну славне црквене историје и Стоглава, као и да се потчине поробљеним и

¹²⁶ Николай Фёдорович Каптерев, *Сношения Иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVIII столетия*.

¹²⁷ Марк Мазовер, *Солун град духова: хришћани, муслимани и Јевреји: 1430-1950*. , БОШ –Досије студио, Београд, 2017, стр. 42-72.

исквареним Грцима. Тим бесмисленим потчињавањем свршено је и припремљено коначно обезглављивање Руске Цркве и конфискација црквене имовине, што ће с лакоћом спровести цар Петар Велики и, касније, немачка царица Катарина Велика. Тиме су широм отворена врата за све будуће антихришћанске демократске револуције и обарање царских престола у читавом свету. Тадашњи Срби масовно насељавају Бесарабију и Новорусију, бежећи од гркокатоличког притиска бечких језуита, док Немица Катарина договара са аустријским царем бесмислени Грчки пројекат, према којем би Србија припала аустријској сфери утицаја, док би Влашка и Молдавија формирале нову државу под руском заштитом – Дакију.

Грци и Фанар ће докусурити Русију током двадесетих година XX века, уз помоћ два критска масона – Мелетија Метаксакиса и Елефтериоса Венизелоса. Увођењем новог, папског календара, тог „бесмисленог уступака масонерији и папизму”(према оцени митр. Антонија Храповицког), биће отворено објављен рат и остракизам читавом православном Словенству. Хајка и грабеж руских и србских митрополија и епархија биће природне последице тог духовног рата, део непрекидних битака које ће трајати све до данашњих дана. Кriptoкатолички Фанар и Ватикан ће објединити напоре, највише преко њиховог најподмуклијег чеда и Тројанског коња – гркокатоличанства.

ГДЕ ЈЕ ШТО

Фанар против Срба и Руса	3
Грkokатоличанство – тројански коњ Рима	23
Грци против утицаја Светог Саве и Срба	27
Москва православна и Словенска	31
Исправка светих списа и древних Руских обреда	35
Ђорђе Крижанић	37
Сељачки син против Бојара	41
Срби и Грци на двору	43
Пајсије Лигарид	49
Староруско и Старосрбско против Грчког	53
Игуман Теофан Србин	57
Грци и Бољари суде Никону преко слабог цара	59
Катастрофа руског православља и гркоримски уплив	61
Знаци господњи	67
Крај опсене и опсенара	69

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(470)-9:929 Никон, руски патријарх
271.222(470)
322(470)"16"

НОВАКОВИЋ, Срђан, 1962-

Грци, Срби и слом Русије : Никонове грчке реформе у Русији XVII века
/ Срђан Новаковић. - Београд : С. Новаковић, 2020 (Београд : Донат
Граф). - 70 стр. ; 20 см

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-900672-3-7

- а) Никон, руски патријарх (1605-1681) -- Реформе
- б) Руска православна црква -- 17в -- Реформе
- в) Русија -- Историја

COBISS.SR-ID 20053769

